

บทที่ 2

ความสำคัญและการเผยแพร่มหาเวสสันดรชาดกในประเทศไทย

มหาเวสสันดรชาดก : มหานิบาตชาดก

ชาดก คือเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ในอดีตชาติ ซึ่งเรียกว่า “โพธิสัตว์” ได้เพิ่มพูนบารมี นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ และเป็นเทวดา ได้ผจญกับเหตุการณ์ทั้งดีและชั่ว ก่อนที่จะเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

เรื่องทำนองชาดกนี้เข้าใจว่าน่าจะมีมาก่อนครั้งพุทธกาล ดังมีพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

เรื่องชาดกนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องราวในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องที่มีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนานที่จะพึงกำหนดได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง ถึงในชาดกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่า ด้วยขึ้นอดีตเต ทุกแห่งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ถึงที่ควรจะให้ความชัดขึ้นด้วยชักนิทานขึ้นมากล่าว ก็ชักมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้น คำที่แสดงโดยวิธีนี้เรียกว่า “ชาดก”¹

พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงความแตกต่างของเวไนยสัตว์ บางครั้งทรงยกชาดกขึ้นมาสาธกซึ่งเป็นหนึ่งในในวงศ์สัทตูกาสน² คำสอนของพระพุทธเจ้า 9 ประการ

เกี่ยวกับเรื่องนิทานชาดกนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์คํานำไว้ในปัญญาสาธกชาดกว่า

การที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ โดยยกเอาเรื่องนิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนาเนื่อง ๆ เพื่อเป็นการสั่งสอนและได้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินเป็นธรรมดาที่ตัวละครในนิทานย่อมมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ฝ่ายดีจะเป็นคนหรือสัตว์เดรัจฉานก็ตาม ย่อมเรียกว่า “มหาสัตว์” และสมมุติต่อมาภายหลังพุทธกาลว่า มหาสัตว์ในชาดกนั้นคืออดีตชาติของพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อมีการร้อยกรองพระไตรปิฎกในชั้นหลัง ๆ จึงแต่งประชุมชาดกเพิ่มเติมขึ้น เพื่อประสงค์จะปลูกศรัทธาให้ มั่นคงประหนึ่ง มหาสัตว์นั้น ๆ เกิดเป็นพระพุทธองค์ และบุคคลบริวารหรือสัตว์ อื่น ๆ มาเกิดเป็นบุคคลต่าง ๆ ในปัจจุบันชาติ รูปเรื่องชาดกจึงปรากฏอยู่ในหนังสือนิบาตชาดก³

ชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกมีอยู่ในสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย⁴ มีจำนวน 547 เรื่อง แบ่งเป็นหมวดเรียกว่า “นิบาต”

ในการสังคายนาพระไตรปิฎก พระคันถรจนจารย์ได้ทำการสังคายนาโดยแบ่งชาดก ออกเป็นหมวดซึ่งเริ่มตั้งแต่ นิบาตที่มีคาถาน้อยไปจนถึงนิบาตที่มีจำนวนคาถามาก และเรียก ชื่อนิบาตตามจำนวนคาถาในชาดกแต่ละเรื่อง เช่น เอกนิบาต มีจำนวน 1 คาถา ทุกนิบาตมี จำนวน 2 คาถา ดิกนิบาต มีจำนวน 3 คาถา ไปจนถึง “มหานิบาต”⁵ ซึ่งมีจำนวนคาถาเกิน 80 คาถา ในจำนวนนิบาตเหล่านี้มีนิบาตที่มีจำนวนคาถาไม่เท่ากัน คือ ปกิณณกนิบาต จัดเป็น หมวดเบ็ดเตล็ด ดังตารางแสดงจำนวนนิบาต คาถาและจำนวนนิทานดังต่อไปนี้



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนนิบาต คาถา และนิทานในชาดก

ลำดับที่	ชื่อนิบาต	จำนวนคาถา	จำนวนนิทาน
1	เอกนิบาตชาดก	1	150 เรื่อง
2	ทุกนิบาตชาดก	2	100 เรื่อง
3	ติกนิบาตชาดก	3	50 เรื่อง
4	จตุกนิบาตชาดก	4	50 เรื่อง
5	ปัญจกนิบาตชาดก	5	25 เรื่อง
6	ฉกนิบาตชาดก	6	20 เรื่อง
7	สัตตกนิบาตชาดก	7	21 เรื่อง
8	อัฐกนิบาตชาดก	8	10 เรื่อง
9	นวกนิบาตชาดก	9	12 เรื่อง
10	ทสกนิบาตชาดก	10	16 เรื่อง
11	เอกาทศนิบาตชาดก	11	9 เรื่อง
12	ทวารทศนิบาตชาดก	12	10 เรื่อง
13	เตรศนิบาตชาดก	13	10 เรื่อง
14	ปภินณกนิบาตชาดก	14 - 19	13 เรื่อง
15	วิสดนิบาตชาดก	20	14 เรื่อง
16	ติงสตนินิบาตชาดก	30	10 เรื่อง
17	จัดดาฬิสนนิบาตชาดก	40	5 เรื่อง
18	ปัญญาสนนิบาตชาดก	50	3 เรื่อง
19	สัฏฐินิบาตชาดก	60	2 เรื่อง
20	สัตตตตินิบาตชาดก	70	2 เรื่อง
21	อัสตินิบาตชาดก	80	5 เรื่อง
22	มหานิบาตชาดก	เกิน 80 ขึ้นไป	10 เรื่อง

ที่มา : พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวงเล่ม 27 และ เล่ม 28 พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพ : การศาสนา, 2521), พระสุตตันตปิฎก เล่ม 19 และ เล่ม 20 ขุททกนิกายชาดก ภาค 1 และภาค 2

มหานิบาตชาดก เป็นชาดกที่มีจำนวนคาถามากที่สุด นิยมเรียกกันว่า ทศชาติ หรือ พระเจ้าสิบชาติ อันหมายถึง เตมีย์ ชนก สุวรรณสาม เนมิราช มโหสถ ภูริทัต จันทกุมาร นารถ วิฑูร และเวสสันดร พระโพธิสัตว์ทั้ง 10 บำเพ็ญบารมีครบ 10 ประการในแต่ละชาติ พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญบารมีหนึ่งเยี่ยมกว่าบารมีอื่นอีก 9 บารมี เช่น พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีครบ 10 ประการ และพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีได้ยอดเยี่ยมกว่าบารมีอื่น ๆ จึงมักเห็นว่า พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี บารมีที่เป็นเยี่ยมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญคือ

เตมีย์	บำเพ็ญ	เนกขัมมบารมี
ชนก	บำเพ็ญ	วิริยาบารมี
สุวรรณสาม	บำเพ็ญ	เมตตาบารมี
เนมิราช	บำเพ็ญ	อธิษฐานบารมี
มโหสถ	บำเพ็ญ	ปัญญาบารมี
ภูริทัต	บำเพ็ญ	ศีลบารมี
จันทกุมาร	บำเพ็ญ	ขันติบารมี
นารถ	บำเพ็ญ	อุเบกขาบารมี
วิฑูร	บำเพ็ญ	สัจจบารมี
เวสสันดร	บำเพ็ญ	ทานบารมี

ในบรรดาพระเจ้าทั้งสิบชาติที่ได้บำเพ็ญบารมีนี้ เราไม่นิยมเรียกชาติอื่น เช่น เตมีย์ สุวรรณสาม ว่า “มหาชาติ” แต่เรียก “เวสสันดร” ว่า “มหาชาติ” การที่เรียกว่า มหาชาตินั้น เพราะว่าพระเวสสันดรได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีโดยเฉพาะเบญจมหาบริจาค ได้แก่ ภริยานุบุตรทาน ธนทาน อังคทาน และชีวิตทาน ซึ่งเป็นทานที่บำเพ็ญได้ยากยิ่ง ในเรื่องนี้ ธนิต อยู่โพธิ์ อธิบายว่า กรณีเรียกเวสสันดรว่า “มหาชาติ” นั้น น่าจะมีในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย เท่านั้น และไม่ปรากฏว่าชาติใดจะเรียกเช่นนี้อีก ชาดกเรื่องใหญ่ในมหานิบาต ซึ่งคัมภีร์ชาดกจัดไว้พวกหนึ่งนั้น ก็มีได้เรียกชาดกอีกเก้าเรื่องในมหานิบาตว่า มหาชาติ คงเรียกแต่เฉพาะเวสสันดรเรื่องเดียว⁶

นอกจากนี้ พันเอกพระสารสาสน์พลชั้นซ์ หรือ ยี.อี.เยริน ได้กล่าวถึงการเรียกเวสสันดรว่ามหาชาตินั้น เพราะว่า

พระโพธิสัตว์ในกำเนิดพระเวสสันดรได้เป็นแบบอย่างของความเป็นมนุษย์ ผู้ถึงแล้วซึ่งวิวัฒนาการอันสูงสุด อันนำไปสู่ความสมบูรณ์แห่งศีลและปัญญา และได้ผ่านพ้นช่องว่างสุดท้าย อันเป็นตัวที่แยกความเป็นมนุษย์และความเป็นทเวะให้ออกจากกันด้วยเหตุนี้ กำเนิดชาติสุดท้ายจึงได้นามว่า มหาชาติ⁷

คำว่าบารมี หมายถึง คุณความดีที่ควรบำเพ็ญ มี 10 อย่าง ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ในพจนานุกรมพุทธศาสน์อธิบายว่า

บารมี 10 หรือทศบารมี (ปณิธานอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประพฤติ ปฏิบัติอย่างยิ่ง
ยวดคือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความ
เป็นพระพุทธเจ้าและความเป็นมหาสาวก เป็นต้น-perceptions)

1. ทาน (การให้ การเสียสละ : giving ; charity ; generosity ; liberality)
2. ศีล (การรักษา กาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย, ความประพฤติดีงาม ถูกต้อง ตาม
ระเบียบวินัย - morality ; good conduct)
3. เนกขัมมะ (การออกบวช, ความปลื้มใจ, ปลีกใจจากกาย - renunciation)
4. ปัญญา (ความรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามความ
เป็นจริง- wisdom ; insight ; understanding)
5. วิริยะ (ความเพียร, ความแก่งัดกล้า, ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่น
อุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ - energy ; effort,
endeavour)
6. ขันติ (ความอดทน, ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้
อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ
ไม่ลุอำนาจกิเลส - forbearance ; tolerance ; endurance)
7. สัจจะ (ความจริง คือ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ - truthfulness)
8. อธิษฐาน (ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดมุ่งหมายแห่งการกระทำ
ของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ resolution ; self-
determination)
9. เมตตา (ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มิมีตรีคิดเกื้อกูล ให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วม
โลกทั้งปวงมีความสุข ความเจริญ - loving-kindness ; friendliness)
10. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง, ความวางใจ สงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียง
ธรรมไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้ายหรือชอบชัง- equanimity ;
indifference to praise and blame in the performance of duty)⁸

ในมหาเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรชาดกได้ทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง 10 ประการ
ดังมีกล่าวไว้ในปฐมสมโพธิกถาในดุสิตปริวรรต ปริจเฉทที่ 2 ว่า

แลในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น ทรงบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 พร้อมทุกประการ มิได้เคย . . . กาลเมื่อประสูติ ตรัสแก่พระมารดาว่า จะบำเพ็ญทาน และทรงบริจาคมหาทานทั้งหลาย ดุจนิยพรรณนามาแล้ว จัดเป็นพระทานบารมีแลกาลเมื่อทรงสถิตอยู่ในฉนวนวาส ทรงรักษา เบญจางคิกศีลเป็นนิจ แลรักษาอุโบสถศีลทุก ๆ กึ่งเดือน จัดเป็นพระศีลบารมี กาลเมื่อเสด็จออกจากพระนคร สละเสี้ยวซึ่งกามคุณ ทรงบรรพชาเป็นดาบสอยู่ในอรัญประเทศนั้น จัดเป็นเนกขัมมบารมี กาลเมื่อทรงพระดำริจักให้อัชฌัตติกทาน แต่ยังไม่สถิตในทารกภูมิ และเมื่อประทานสองพระโอรสแก่ชุกพรหมณ์ กอปรด้วยพระวิจาร์ณญาณบรรเทาเสี้ยวซึ่งความรัก และความโศกแต่บุตรวิโยคนั้น จัดเป็นพระปัญญาบารมี กาลเมื่อเสด็จดำรงราชสมบัติ ทรงพระอุตสาหะเสด็จออกสู่ณ. ทานศาลาทุก ๆ กึ่งเดือนมิได้ขาด แลกาลเมื่อทรงพาหิรบรรพชา อุตสาหะบูชาเพลิง เพื่อจักบำรุงซึ่งเตโชกสิณภาวนานั้น จัดเป็นพระวิริยบารมี กาลเมื่อพระราชบิดาตรัสสั่งให้เนรเทศพระองค์เสี้ยวจากพระนคร ด้วยคำชาวสีวีราชภูรี ทรงยกโทษมิได้มีความพิโรธในพระราชบิดา แลกาลเมื่อพราหมณ์ตีพระโอรสทั้งสอง ทรงอดกลั้นเสี้ยวซึ่งความโกรธในพราหมณ์ จัดเป็นพระขันติบารมี กาลเมื่อตรัสปฏิญาณจะให้อัฐิทานแลบุตรแก่พราหมณ์แล้ว ก็ทรงเสี้ยวสละบริจาคให้โดยสัตย์ มิได้ตรัสกลับกโลกล่อลวงนั้น จัดเป็นพระสัจจบารมี กาลเมื่อทรงสมาทานนั้น มิได้กระทำในพระทัยเสนาหาอาลัยในพระราชบุตร อันทรงสละให้เป็นทาน แลกาลเมื่อทอดพระเนตรเห็นหมู่สกเสนา สำคัญว่าข้าศึกสะดุ้งแต่มรณภัย พระมัทรีทูลเล่าโลมพระทัยแล้ว เสด็จลงจากยอดบรรพต กระทำพระทัยไม่หวั่นไหวแต่ภัยนั้น จัดเป็นพระอธิษฐานบารมี กาลเมื่อแผ่พระเมตตาไปแก่ชาวกลิงคราชภูรี พระราชทานกุญชรทาน แลกาลเมื่อสถิตในเขาวงกต แผ่พระเมตตาทั่วไปแก่สรรพสัตว์จตุบาททุกวิบาท กาลเมื่อตัดเสี้ยวซึ่งเสนาหาในพระปิยบุตร แลมิได้โกรธแก่พราหมณ์ ตั้งพระทัยเป็นมัชฌัตตารมณห์ ท้ามกลางไม่รักไม่ชัง ผู้ใดนั้น จัดเป็นพระอุเบกขาบารมี แลพระมหาบุรุษบำเพ็ญบารมีสำเร็จในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น⁹

บารมีแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ บารมี อุบารมี ปรมัตถบารมี¹⁰ บารมีเกี่ยวข้องกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นอย่างมาก จนเกือบจะกล่าวได้ว่า เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของมหาเวสสันดรชาดก มุ่งที่จะแสดงการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทศบารมีครบถ้วน โดยเฉพาะเบญจมหาบริจาค ได้แก่ ภริยานุ ตานุ ทานุ ธนทานุ อังคทานุ และชีวิตทานุ เพื่อที่จะได้บรรจุพระโพธิญาณ

ในการศึกษาเรื่องชาดกที่ปรากฏในเรื่องราวทางพุทธศาสนาในอรรถกถาชาดกพบว่ามีธรรมเนียมการประพันธ์ที่ประกอบด้วยปรารภชาดก สาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องอดีตชาติ กล่าวอ้างว่าชาดกเรื่องนั้นเป็นเรื่องของพระพุทธองค์ ตอนเนื้อเรื่องจะแสดงถึงคุณธรรม

หรือบารมีของพระโพธิสัตว์ ตอนจบเรื่องจะมีการประชุมชาดก คือ กล่าวถึงการกลับชาติของตัวละครแต่ละตัว

ชาดกที่แต่งตามธรรมเนียมการประพันธ์จะประกอบด้วย

1. ปัจจุบันวัตถุ เป็นเรื่องปัจจุบัน คือ เล่าเหตุการณ์ที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสชาดก

2. อดีตวัตถุ เป็นตัวชาดกแท้

3. คาทา เป็นส่วนหนึ่งในอดีตวัตถุ แต่บางทีก็เป็นส่วนของปัจจุบันวัตถุ

4. เรื่องวิจารณ์ไวยากรณ์และถ้อยคำของภาษา

5. สโมธาน เป็นการเชื่อมเรื่องทั้งสองคือ ปัจจุบันและอดีตเข้าด้วยกัน

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกมีลักษณะสำคัญของชาดกครบถ้วนทุกประการ และจัดว่าเป็นวรรณคดีชาดก¹¹ เรื่องหนึ่งที่มีคุณค่ามาก

อิทธิพลของมหาเวสสันดรชาดกที่มีต่อคนไทย

1. อิทธิพลในด้านวรรณกรรม

มหาเวสสันดรชาดกนับว่ามีอิทธิพลต่อคนไทยมาทุกยุคทุกสมัย จนมีหลักฐานปรากฏทางศิลาจารึก และวรรณกรรมแบบฉบับและวรรณกรรมท้องถิ่น

1.1 มหาเวสสันดรชาดกในศิลาจารึก

จากการศึกษาเรื่องราวทางพุทธศาสนา พอจะอนุมานได้ว่าพุทธศาสนาได้เข้าประดิษฐานในดินแดนที่เป็นประเทศไทย เป็นเวลาช้านานก่อนยุคกรุงสุโขทัย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 ดังมีหลักฐานปรากฏว่า คนไทยได้รู้จักและนิยมเรื่องชาดกแล้ว จากการค้นพบโบราณศิลปวัตถุ เช่น ภาพจำหลักบนเสมาที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ มีอยู่ภาพหนึ่งซึ่งเป็นรูปช้างสองเชือก เชือกหนึ่งนอน เชือกหนึ่งยืนพ่นน้ำให้เชือกที่นอน สันนิษฐานจากลักษณะทางประติมาณวิทยาว่าเป็นเรื่องชาดกในพระพุทธรูปเรื่องไปสกชาดก และสีลวนาคในจரியปิฎก ซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญศิลปารมี¹²

นอกจากนี้ยังปรากฏภาพแสดงเรื่องมโหสถชาดกที่ใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์¹³ และภาพแสดงเรื่องพรหมนารถในมหานิบาดชาดก เตมียชาดก วิรุฑบัณฑิตชาดก มโหสถชาดก ภูริทัตตชาดก บนใบเสมาที่บ้านกุดโจ้ว จังหวัดชัยภูมิ¹⁴ ภาพเหล่านี้เป็นศิลปะสมัยทวารวดี ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-15¹⁵ หลักฐานทางโบราณศิลปวัตถุที่ปรากฏจะไม่ได้แสดงเรื่องราวของเวสสันดรชาดก แต่มีเรื่องอื่นเป็นเรื่องราวอยู่ในมหานิบาด เรื่องมหา

เวสสันดรก็น่าจะมีอยู่ด้วยแต่เสมาหลักนั้นอาจจะแตกทำลายไปแล้ว เมื่อพุทธศาสนาแพร่ไปสู่
 แห่งใด เรื่องราวของชาดกย่อมไปสู่แห่งนั้น ดังนั้น เรื่องเวสสันดรชาดกคงเข้ามาสู่ดินแดนที่เป็น
 ประเทศไทยสมัยก่อนสุโขทัยพร้อมกับเรื่องราวอื่น ๆ ในมหานิบาตด้วย

ในสมัยสุโขทัย เป็นช่วงระยะเวลาที่พุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งเรืองมาก ชาวสุโขทัยมี
 ความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา มักจะทำบุญทำทาน รักษาศีลกันทั่วหน้า ดังปรากฏหลัก
 ฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 (พ.ศ. 1835)¹⁶ แม้ในศิลาจารึกหลักนี้ยังไม่มีหลัก
 ฐานเกี่ยวกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดกปรากฏอยู่ แต่ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 1888 ในสมัยพระมหา
 ธรรมราชาลิไท เริ่มมีหลักฐานปรากฏในหนังสือเตภูมิกถา ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระมหา
 ธรรมราชาลิไท ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เป็นเวสสันดรว่า

...ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดรอันอวยทานข้างเผือก
 ตัวชื่อปัจฉัยนาคเคนทร์แก่พรหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐ ด้วยใจสัทธา
 ด้วย บุญสมภารบารมี¹⁷

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เป็นเครื่องยืนยันได้ว่ามีเรื่องเวสสันดรชาดก
 ปรากฏในศิลาจารึก คำว่ามหาชาติมีปรากฏชัดเจนในศิลาจารึกนครชุม (พ.ศ. 1900) หลักที่ 3
 กล่าวถึงมหาชาติว่า

...อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาชาตินี้ไปเมื่อหน้าได้เก้าสิบปีถึงในปีกุนอัน
 ว่าพระปิฎกไตรนี้จักหาย แลหาคนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คั้นสเล็กสน้อยไซ้
 ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า พระมหาชาติ หาคนสวดแลมิได้เลย¹⁸

จากหลักฐานที่กล่าวถึง “มหาชาติ” แสดงว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกน่าจะเป็นเรื่อง
 ราวที่ปรากฏและรู้จักกันแพร่หลายทั่วไป จึงมีประเพณีสวดมหาชาติขึ้น และในศิลาจารึกวัดป่า
 มะม่วง (พ.ศ. 1900) หลักที่ 6 ซึ่งจารึกด้วยภาษาบาลี กล่าวถึงเรื่องบารมีของพระเวสสันดร
 แปลความเป็นภาษาไทยว่า

....มีการกระทำอันเป็นฤกษ์งามยามดีเป็นต้น ...ในทานบารมีก็เหมือนพระเวสสันดร
 ในปัญญาบารมี (ก็เหมือนพระมโหสถ) ในศีลบารมีก็เหมือนพระสีลวราช อันท่านผู้
 รู้ควรสรรเสริญ เชี่ยวชาญในทางโหราศาสตร์ มีพยากรณ์เป็นต้น¹⁹

จารึกอื่นมีปรากฏหลักฐานอีกหลายหลัก เช่น ศิลาจารึกฐานพระพุทธรูปนั่ง²⁰ (ราว พ.ศ. 1900) หลักที่ 90 มีคำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปนั่งเป็นภาษาบาลีและภาษาไทยจารึกกล่าวถึงพระเวสสันดรว่า

สิทธิการ นโม รตนตต ยวรานัน
 ซีผ้าขาวเพสสันดรนี้
 พระเทพาธิ(ราช)หากให้(บันดาล)
 มีแล ซีฝ(าขาว)²¹

ศิลาจารึกวัดหินตั้ง หลัง พ.ศ. 1900 หลัก 95 จารึกเป็นภาษาไทยมีคำจารึกเกี่ยวกับการฟังมหาชาติว่า

...จึงฉลองกลวงเรือฉลองลูกด้วยกลอยสดับมหาชาติแล้ว ผู้เป็นผัวจึงจักตายจาก
 แล้วจึงได้ยกสมวัตสังการผูงนั้นแล้วจึงจักกระทำพระพุทธรูปปลุกพระศรีมหาโพธิ²²

ศิลาจารึกภูเขาไกรลาส ส่วนซ้ายในพระบรมมหาราชวัง หลักที่ 102²³ กล่าวถึงเรื่อง
 ทศชาติว่า

กาลได้ฤกษ์ดี ให้ลุงขุนแลเ้านางคำ
 มีใจศรัทธาหนักหนายอศาสนา
 ในพระเป็นเจ้า ทั้งภิกษุสงฆ์ทรงจันท์แห่งท่านชื่อ
 เถรธรรมวิสาร์.....สักวัน
 แล้วจึงหาภิกษุสงฆ์ เถรานูเถรทั้งเมือง หน้าคนมาไหววันหนึ่ง
 ในอวาสองคาสจันท์ฉลองโอยทาน
 ไตรจิวรแลองค์บริหารถ้วนสรรพ สดับพระธรรมทศชาติ
 อันไพเราะหนักหนา²⁴

ศิลาจารึกวัดเขมา ราว พ.ศ. 2079 (หลักที่ 14) ด้านที่ 1 กล่าวถึงคัมภีร์พระ
 เวสสันดรชาดก ว่า

...แต่นั้นนักบุญช่วย
 สร้างไว้กับพระเป็นเจ้าแพรส
 ... ดกาคะเบีย ผืนหนึ่งคำหกบาท อำแดง
 กอนชื่อไว้รองพระธรรมคัมภีร์

พระสมุดชายปักผืนหนึ่ง ค่าตำลึงหนึ่ง อำแดง
 หอมชื่อไ่ว้รองมหาเวสสันดร
 อำแดงเสนบุชามหาเวสสันดร จารสำหรับหนึ่ง บาทหนึ่ง
 เพดาธรรมาสสองตำลึง...²⁵

ศิลาจารึกวัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท ราว พ.ศ. 2262 หลัก 97 ด้านที่ 2 มี
 ข้อความกล่าวถึงประเพณีเทศน์มหาชาติว่า

พระมหาชาติวันหนึ่ง แลตบแต่ง
 เครื่องสักการบูชา
 แลราชวัติฉัตรธงดอกไม้ได้เทียบ
 มีประการต่างๆ
 โขน หนัง ละคอน แลยกมา²⁶

จารึกลานเงินภาษาไทยวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (หลักที่ 41) เป็น
 จารึกลานเงิน²⁷ เรื่องขุนศรีรัตนกรสร้างพระพิมพ์ว่า

“...ขอมมีศักดิ์ เท้าท้าว มั่นธาตุ
 ขอปราษฎ์ ดุจพระ มโหสถ
 อาจโปรดท้าว กิ่งเจ้า สุตโสม
 ขอมมีโฉม อันผจญ พระกาม
 เทียบรามด้วยหาญ
 อาจให้ทานเท้าพระเพลิงันดร
 ขอรู้อชาติสมร ทุกเมื่อ เปื่อสงสาร
 คำเข้า เข้าฟังธรรมเทศนา
 ศรีทธาขอบวช รอดใจบุญ”²⁸

จากการปรากฏคำ “มหาชาติ” และ “เวสสันดร” ในศิลาจารึก แสดงให้เห็นว่า เรื่อง
 มหาเวสสันดรชาดก เป็นที่รู้จักแพร่หลายแล้วตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยและเป็นที่ยอมรับกันตลอดมา

1.2 มหาเวสสันดรชาดกที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับ

รูปแบบของวรรณกรรมที่ปรากฏทั่วไปแบ่งออกได้ 2 ชนิด คือวรรณกรรม
 แบบฉบับ และวรรณกรรมท้องถิ่น วรรณกรรมทั้ง 2 ชนิดนี้ มีลักษณะสำคัญแตกต่างกันคือ²⁹

วรรณกรรมแบบฉบับ

1. ชนชั้นสูง เจ้านาย ข้าราชการสำนักมีสิทธิมีส่วนเป็นเจ้าของ³⁰ ผู้สร้างสรรค์รวมถึงจดบันทึก คัดลอก ผู้ใช้ (อ่าน-ฟัง) อนุรักษ์ และแพร่หลายในราชสำนัก
2. ผู้ประพันธ์เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตหรือเจ้านาย ฉะนั้นมโนทัศน์ค่านิยมและทรรศนะที่มีต่อสังคมสมัยนั้นจึงจำกัดอยู่ในรั้วในวัง หรือ เป็นการสอดแทรกสภาวะของสังคม ชนิดมองสังคมจากเบื้องบนลงมา
3. ผู้ประพันธ์นิยมใช้คำศัพท์อุดมไปด้วยคำบาลี สันสกฤต ในภาษาและในกวีโวหาร โดยเชื่อว่าเป็นการแสดงภูมิปัญญาของกวี
4. เนื้อหาส่วนใหญ่จะมุ่งในการยกย่องพระเกียรติทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ก็มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการผ่อนคลายอารมณ์ และเนื้อหาที่เกี่ยวกับศาสนาอยู่ไม่น้อย
5. ค่านิยมและอุดมคติยึดปรัชญาชีวิตแบบสังคมชาวพุทธ และยกย่องสถาบันกษัตริย์

วรรณกรรมท้องถิ่น

1. ชาวบ้านทั่วไปมีสิทธิเป็นเจ้าของผู้สร้างสรรค์ ผู้ใช้ อนุรักษ์และแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน
2. ผู้ประพันธ์เป็นชาวบ้านหรือพระภิกษุผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมด้วยใจรักมากกว่าเพื่อที่จะถวายเจ้านาย ฉะนั้นมโนทัศน์เกี่ยวกับสภาวะของสังคมจึงเป็นแบบสังคมชาวบ้าน
3. ผู้ประพันธ์นิยมใช้ภาษาที่เรียบและง่ายมุ่งการสื่อความหมายเป็นสำคัญส่วนใหญ่ใช้ภาษา สำนวนโวหารที่ใช้ในท้องถิ่นไม่นิยมใช้ศัพท์บาลี สันสกฤต
4. เนื้อหาส่วนใหญ่จะมุ่งในทางระบายอารมณ์ บันเทิงใจ แต่แฝงคติธรรมทางพุทธศาสนา แม้ว่าตัวเอกของเรื่องจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม แต่มิได้มุ่งยกย่องพระเกียรติมากนัก
5. ค่านิยมและอุดมคติโดยทั่วไป เหมือนวรรณกรรมแบบฉบับ มีการยกย่องสถาบันกษัตริย์แต่ไม่เน้นมากนัก

มหาเวสสันดรชาดกที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับมีอยู่หลายสำนวน คือ

1.2.1 มหาชาติคำหลวง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2025 มีหลักฐานปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ว่า “ศักราช 844 ขาลศก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์”³¹

1.2.2 กาพย์มหาชาติ ใน พ.ศ. 2170 สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้ทรงพระกรุณาแต่งมหาชาติคำหลวงอีกสำนวนหนึ่ง ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ว่า “ลุศักราช 898 (พ.ศ. 2170) ปีเถาะนพศก ทรงพระกรุณาแต่งมหาชาติคำหลวง”³² วิธีแต่งต่างจากมหาชาติคำหลวงในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยยกคาถามา

เป็นตอนยาว ๆ แล้วแต่งเป็นรายยาวสั้น มีคำบาลีแทรกอยู่บ้างเล็กน้อย ปัจจุบันปรากฏต้นฉบับของกรมศิลปากรเพียง 3 กัณฑ์ คือ วนประเวศน์ กุมารบรรพ และสักกบรรพ

1.2.3 มหาชาติกลอนเทศน์ แต่งทำนองเดียวกันกับกาพย์มหาชาติ แต่แต่งภาษาไทยสั้นกว่ากาพย์มหาชาติ สำนวนคล้าย ๆ กันกับรายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีหลายความ มหาชาติกลอนเทศน์นี้แต่งกันแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์³³ การแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ก็เพื่อใช้สำหรับเทศน์ ดังมีคำนำในหนังสือมหาชาติคำหลวงว่า

---แต่งภาษาไทยให้สั้นกว่ากาพย์มหาชาติที่กล่าวมาแล้วสำหรับพระเทศน์ ด้วยประสงค์จะให้มีทั้งภาษามคธทั้งภาษาไทยให้จบทั้ง 13 กัณฑ์ในวันเดียวกัน เพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่การพิธี³⁴

1.2.4 มหาชาติพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ 5 กัณฑ์ คือ สักกบรรพ วนประเวศน์ จุลพน มหาพน และฉกษัตริย์

1.2.5 เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ในรัชกาลที่ 3

1.2.6 รายยาวมหาเวสสันดรชาดก ใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยสำนวนแตกต่างจากมหาชาติกลอนเทศน์เล็กน้อย มีผู้แต่งมากมายหลายสำนวน รายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ของกรมศึกษาธิการเป็นฉบับที่ได้คัดเลือกสำนวนที่ดีที่สุดมารวมกันจนครบ 13 กัณฑ์ ดังนี้

สำนวนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ 3 กัณฑ์ ได้แก่ วนประเวศน์ จุลพน และสักกบรรพ

สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ 5 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร หิมพานต์ มหาราช ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์

สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง(หน) นิพนธ์ 2 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์กุมาร และมัทรี

สำนวนพระเทพโมลี(กลิน) นิพนธ์ 1 กัณฑ์ คือ กัณฑ์มหาพน

สำนวนสำนักวัดถนน นิพนธ์ 1 กัณฑ์ คือ ทานกัณฑ์

สำนวนสำนักวัดสังข์กระจายนิพนธ์ 1 กัณฑ์ คือ กัณฑ์ชูชก

1.2.7 มหาชาติฉบับหอสมุดวชิรญาณ มีสำนวนแตกต่างกับรายยาวมหาเวสสันดรชาดกออกไปบ้าง เพราะรวบรวมมาจากฉบับที่ต่างออกไป

1.2.8 มัทรีคำฉันท์ สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยรัชกาลที่ 2- รัชกาลที่ 3

1.2.9 มหาชาติคำฉันท์ พระนิพนธ์ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา

1.2.10 ลิลิตมหาชาติ ตามคำนำของกรมศิลปากรกล่าวว่า “เป็นเรื่องเก่าที่ไพเราะได้นิพนธ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณ ตอนที่ 85 เดือนตุลาคม ร.ศ. 120

พ.ศ. 2445 หน้า 895 - 922”³⁵ แต่งเป็นลิลิตสุภาพ ขึ้นต้นว่า “ศรีสิทธิเดชไชโย กรุงไกร
เกียรติยศอะคร้าว ท้าวท้าวปรีดาภิรมย์ อุดมสมบัติ พัสตุนันต์ ดุจสุวรรณค์แต่งแต้ม”³⁶ ในเรื่องนี้
ลัลลนา ศิริเจริญ ได้กล่าวว่า “มีฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ 8 กัณฑ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงนิพนธ์ 2 กัณฑ์ อีก 6 กัณฑ์ พระสงฆ์แต่ง”³⁷

1.2.11 มหาเวสสันดรชาดกคํากลอนของ บานเย็น ลิมส์สวัสดิ์ แต่ง
ระหว่าง พ.ศ. 2492-2496 แต่งด้วยคํากลอนสุภาพ ขึ้นต้นไหว้ครูตามประเพณี มีการแบ่งเนื้อ
เรื่องออกเป็นตอนย่อย ๆ แล้วตั้งชื่อตอนให้คล้องจองคล้ายร้อยบทราน เช่นในกัณฑ์ทานกัณฑ์
มีตอน ขอประทานอภัย กรุงสญชัยไม่ประทาน เจ้าแม่ชานชมพิลาป ฯลฯ

ตัวอย่างตอน “คำสั่งสอนของมารดา”

จงตื่นก่อนนอนหลังน้อมพียงสาร อย่าเกียจคร้านเหลวไหลไกลถล้า
นอนข้างฝัวลดตัวจงจดจำ อย่าลวงล้าพาดฝัวเมื่อตัวนอน³⁸

1.2.12 มหาชาติคำฉันท์ของ น.อ.หลวงสำราญวิจิตร ผู้แต่งกล่าวว่า
เริ่มเขียนเมื่อ พ.ศ. 2501 และใช้เวลาเขียนประมาณ 1 ปีเศษ เริ่มต้นกล่าวไหว้ครูด้วย
วสันตดิถีฉันท์ ขึ้นปฐมเหตุด้วยร้อยยาว มีชื่อฉันท์ชนิดแปลก ๆ ดำเนินเรื่องตามร้อยยาวมหา
เวสสันดรชาดก ดังตอนกล่าวถึงซุกซกสังนางอมิตตดาให้จัดเสปียงว่า “อีกน้ำผึ้งครึ่งกระบอก ทั้ง
ข้าวตอก และแดงา น้ำพริกปนปนปลาร้า ใส่ในกลักได้ควักกิน”³⁹

1.3 มหาเวสสันดรชาดกที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่น

สาเหตุที่ทำให้เรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นน่าจะเป็น
เพราะความนิยมของเรื่องที่มีในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วไป ทำให้เรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันดีทั่ว
ไป อีกประการหนึ่ง พระภิกษุสงฆ์ในวัดประจำท้องถิ่นต่างก็ต้องการให้มีมหาเวสสันดรชาดก
สำนวนที่เหมาะสมสำหรับเทศน์ให้ชาวบ้านในท้องถิ่นของตนฟัง และสำหรับเป็นสำนวนที่แสดง
เอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของตน

1.3.1 มหาชาติภาคเหนือ

มหาชาติภาคเหนือ นิยมเรียกว่า มหาชาติลานนาหรือมหาชาติ
ภาคพายัพ เนื่องจากการเทศน์มหาชาติในลานนาจัดบ่อยครั้งกว่าภาคกลาง คือนอกจากเทศน์
ตามประเพณีในเดือนสิบสองของภาคกลาง ซึ่งตรงกับเดือนยี่เป็งของลานนาแล้ว ยังเทศน์ใน
โอกาสที่มีงานต่าง ๆ เช่น งานศพ งานผูกพัทธสีมา เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้มีมหาชาติเกิดขึ้น
หลายสำนวน ปัจจุบันทางสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รวบรวมมหาชาติลานนา
ไว้ประมาณ 200 สำนวน ส่วนใหญ่ได้ถ่ายจากใบลานลงในไมโครฟิล์ม เพื่อสะดวกแก่การ
ค้นคว้า⁴⁰ สำนวนต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียกต่างกันไป มักจะเป็นนามแฝง เช่น ฉบับไผ่แจ้เรียวดง
ฉบับกำแพงชั้นใน ฉบับอินทร์ลงเหลา ฉบับข้องแสนโมง ฉบับสร้อยสังกร⁴¹ เนื่องจากมหาชาติ
ลานนามีมากมายหลายสำนวนด้วยกัน พระธรรมราชาภูวโน (ฟู อุตตสิโว) ได้รวบรวมและแก้ไข

ปรับปรุงจากหลายสำนวนให้มีความไพเราะเพราะพริ้ง และได้ให้ชื่อว่า “มหาชาติภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร”

1.3.2 มหาชาติภาคอีสาน

มหาชาติที่พบอยู่ในภาคอีสานมีหลายฉบับ หลายสำนวน กระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ เท่าที่รวบรวมไว้มาก มีที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม และที่ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งพระอรียานวัตร(เขมจารี) ให้ความเห็นว่า มหาชาติที่กระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ทางแถบอีสานนั้นมี 3 ฉบับ คือ

1. ฉบับขั้ว คือฉบับพิสดาร มีการขยายความอย่างมากมาย โดยเฉพาะการพรรณนาความ หรือชมนกชมไม้ ได้แก่ฉบับที่ใช้กันอยู่จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียง ในสมัยก่อน

2. ฉบับกลาง คือฉบับที่สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี นำมาพิมพ์เป็นอักษรไทย เมื่อ พ.ศ. 2504 ชื่อว่า “สามมหาชาติ” แบบที่ใช้เทศน์กันอยู่ทั่วไปแถบจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดใกล้เคียง

3. ฉบับก้อม คือฉบับย่อ ภายหลังเห็นว่าใช้เวลามากในการเทศน์มหาชาติ กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ย่ำรุ่งจนถึงเที่ยงคืน แล้วยังเทศน์ไม่จบเรื่อง จึงนิยมเทศนาแหล่งต้นกับแหล่งสุดท้ายของกัณฑ์หรือนิมิตต์พระภิกษุหลายรูปมาเทศน์ในกัณฑ์เดียวกันคือ แบ่งรูปละตอน พระท่านมักเทศน์เพียง 2-3 แหล่งเท่านั้น ภายหลังมีผู้ลอกเฉพาะแหล่งที่สำคัญแต่ละกัณฑ์เพื่อใช้สำหรับเทศน์ในบุญพระเวสเท่านั้น จึงกลายเป็นมหาชาติฉบับก้อมไป⁴²

ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวว่า มหาชาติอีสานสำนวนต่าง ๆ ที่หลงสำรวจอยู่ตามท้องถิ่นทางภาคอีสานยังมีอีกมากมาย เพราะบางที่ได้ไปพบต้นฉบับเดิมที่เป็นภาษาไทย แต่จารึกด้วยอักษรขอม ได้แก่มหาชาติฉบับโคราช กัณฑ์จุลพน พบที่วัดหนองจาก อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา บางทีพบกัณฑ์เดียวกัน แต่มีหลายสำนวน หรือบางทีก็จากคำบอกเล่าของผู้ที่เคยเทศน์กัณฑ์ต่าง ๆ ว่าในสมัยที่ยังบวชอยู่ได้เคยเทศน์คนละสำนวนกับฉบับ ส.ธรรมภักดี แต่ยังหาต้นฉบับไม่ได้ จำได้เฉพาะบางแหล่งเท่านั้น⁴³

1.3.3 มหาชาติภาคใต้

วรรณกรรมทางภาคใต้ ส่วนใหญ่จะเขียนลงในสมุดข่อย จากการศึกษพบว่า มีวรรณกรรมเป็นจำนวนมากที่มีโครงเรื่องเดียวกันกับทางภาคกลาง แต่กวีทางภาคใต้ได้ประพันธ์เป็นสำนวนภาคใต้ เช่น กายนคร พระมหาชาติก พระรถเมรี และอีกประเภทหนึ่งได้อาศัยเค้าโครงเรื่องจากนิทานพื้นบ้าน หรือชาดกในพุทธศาสนา เช่น วันคาร มโนห์รา นิบาต สุทธิกรรมชาดก

พระมหาชาติกหรือมหาชาติภาคใต้ จัดว่าเป็นหนังสือที่เก่าแก่เล่มหนึ่ง ซึ่งมีรูปแบบการแต่งแตกต่างออกไปจากมหาชาติของภาคอื่น ๆ พระมหาชาติกฉบับนี้มีผู้คัดลอกต่อ ๆ กัน

ไปเป็นอันมาก และส่วนมากมหาชาติภาคใต้ที่พบมักจะเป็นสำนวนที่คัดลอกไปจากฉบับวัดมัชฌิมาวาสในภายหลัง โดยสังเกตจากอักขรวิธี มีลักษณะใกล้เคียงกับอักขรวิธีในปัจจุบันมากกว่าฉบับเดิม

มหาชาติทางภาคใต้ที่มีต้นฉบับอยู่กระจัดกระจายอยู่ตามวัดและตามสถานที่ต่าง ๆ แต่ยังมีได้มีผู้รวบรวมและนำมาศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง กวีทางใต้ได้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมมากกว่าจะแต่งขึ้นเพื่อให้สวด (อ่าน) ตามวัด ส่วนใหญ่เป็นการสร้างเพื่อถวายวัด โดยหวังบุญกุศลมากกว่าจะแต่งเพื่อใช้เทศน์ เมื่อเปรียบเทียบสำนวนมหาชาติในท้องถิ่นภาคอีสานและภาคเหนือแล้ว จะมีจำนวนน้อยกว่า

ต้นฉบับมหาชาติภาคใต้เท่าที่พบส่วนมากจะมีไม่ครบทั้ง 13 กัณฑ์ ฉบับที่สมบูรณ์มีอยู่ที่ภักศรีพิพิธภัณฑวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา ซึ่งมีต้นฉบับครบทั้ง 13 กัณฑ์ และอีกฉบับหนึ่งอยู่ที่สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา เป็นต้นฉบับที่ได้จากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา แต่ก็เป็นสำนวนเดียวกับที่วัดมัชฌิมาวาส เข้าใจว่าน่าจะคัดลอกไปจากฉบับวัดมัชฌิมาวาส ฉบับที่ผู้ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ มักจะยกมาอ้างถึงก็คือ พระมหาชาติกณัฏฐ์วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา

2. อิทธิพลในด้านประเพณี

2.1 ความเป็นมาของการเทศน์มหาชาติ

มหาเวสสันดรชาดก ถือเป็นชาดกสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ พุทธศาสนิกชนจึงนิยมฟังเทศน์มหาชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ดังมีปรากฏในศิลาจารึก ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว พุทธศาสนิกชนนิยมฟังเทศน์มหาชาติมาทุกยุคทุกสมัย จนถือเป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งมีกล่าวในคำนำมหาชาติคำหลวงว่า

พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจนประเทศใกล้เคียง นับถือมาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดกสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ แลถือว่าถ้าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติแล้วก็ได้ผลานิสงส์มาก จึงเกิดเป็นประเพณี มีการประชุมฟังเทศน์มหาชาติทุก ๆ ปี ทำเป็นการพิธีอย่างหนึ่ง แม้ตัวคาถาที่แต่งในภาษามคธยาวถึง 13 กัณฑ์ ต้องเทศน์หลายชั่วโมงจึงจบถือกันว่าต้องฟังให้จบในวันเดียว จึงจะมีอานิสงส์แรงกล้าถ้าได้ทำพิธีเทศน์มหาชาติสำเร็จ นิยมกันว่าเป็นสิริมงคล น้ำที่ตั้งไว้ในมณฑลก็เป็นน้ำมนต์ อาจจะบำบัดเสนียดจัญไรได้ ประเพณีนี้เห็นจะมีมาในเมืองไทยตั้งแต่ ครั้งสมเด็จพระร่วงเจ้าครองนครสุโขทัยเป็นปฐม แล้วมีติดต่อมาจนตราប់เท่าทุกวันนี้⁴⁴

ประเพณีเทศน์มหาชาตินั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า

ได้ความว่ามีแต่เมืองไทยกับเมืองมอญ 2 แห่ง ในพม่าหรือลังกา ไม่มีประเพณีเทศน์มหาชาติอย่างเมืองไทย ทรงเข้าใจว่าประเพณีการเทศน์มหาชาติคงจะมีที่เมืองลาวก่อน แล้วจึงแพร่หลายลงมาทางใต้ ยังไม่แน่ใจว่า มอญจะได้ไปจากเมืองไทยหรือไทยฝ่ายเหนือจะได้ไปจากมอญ⁴⁵ แต่หลักฐานจากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงปรากฏว่าวัฒนธรรมไทยได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็ว ณ เมืองสุโขทัยชนชาติไทยได้เรียนรู้วิชาการทางวัตถุทุกสาขาจากพวกขอม นับถือศาสนาของมอญ และได้ติดต่อกับลังกาซึ่งเป็นผู้นำในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท โดยผ่านทางประเทศมอญ และเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังได้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาเป็นจำนวนมากให้มาจำพรรษาอยู่ที่เมืองสุโขทัย⁴⁶

จึงน่าจะอนุมานได้ว่า ไทยเราได้นำประเพณีเทศน์มหาชาติมาจากมอญ

ชวีช ปุณฺณโกทก ได้กล่าวว่า “ชาวไทยได้ประชุมกันฟังการอ่านวรรณคดี และการทำพิธีอันเนื่องด้วยวรรณคดีพุทธศาสนา เรื่อง มหาเวสสันดรชาดกมาหลายชั่วอายุคน คือประมาณ 700 ปีมาแล้ว”⁴⁷

การที่พุทธศาสนิกชนไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาตินั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่า ที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยมกันในพวกไทยนี้เพราะมีสาเหตุสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เชื่อกันว่าเป็นพุทธวัจนะ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสประทานแต่ภิกษุสงฆ์ พุทธบริษัท ณ นิโครธาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์ ผู้ใดได้สดับย่อมเกิดสิริมงคล เป็นกุศลบุญราศี ผู้แสวงบุญจึงมุ่งหมายจะบำเพ็ญ

2. เชื่อกันว่าพระศรีอริยเมตไตรยเทพบุตรซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ผู้อุบัติอยู่ในทางโลกสวรรค์ได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยเถระ อันมีบุญญาภิหารอย่างยิ่ง และได้ขึ้นไปถึงสวรรค์นั้นว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาจะประสบศาสนาพระศรีอารย์ ซึ่งบันดาลความสุขสงบ ปรารถนาสิ่งใดก็ได้ดังประสงค์ ผู้คนจะมีรูปร่างงามเหมือนกัน พืชพันธุ์ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์ แล้วจงตั้งใจสดับเรื่องพระเวสสันดรชาดก อันประกอบด้วยพระคาถาหนึ่งพันในวันและคืนเดียว และให้บูชาด้วยประทีปเทียน ธง ฉัตร ดอกบัว ดอกอุบล จงกลณี ราชพฤกษ์ ดอกผักตบ ให้ครบสิ่งละพัน ผลานิสงส์จะชักนำให้ผู้บำเพ็ญกุศลนี้ได้พบพระศรีอารย์ เหตุนี้จึงได้นิยมทำตาม

3. ในการเทศน์มหาชาตินี้ ผู้เทศน์ย่อมสำแดงกระแสสำเนียงเป็นทำนองอันไพเราะต่าง ๆ ในที่ชุมนุมกันก็ครึกครื้น ก่อให้เกิดความปีติโสมนัสรื่นเริง บันเทิงใจ ทั้งงานที่บริจาคไปถึงปรากฏทันตา ผู้ที่หวังความปรารถนาก็มุ่งหมายที่จะบำเพ็ญกุศลตามนัยนี้

ธนิต อยู่โพธิ์ ได้กล่าวไว้ในตำนานเทศน์มหาชาติว่า มีบางท่านเห็นว่า สาเหตุที่เรา นิยมมีประเพณีเทศน์มหาชาตินั้น มาจากเรื่องราว “ปัญญาอันตรายาน” เป็นคำทำนายเรื่องการ เสื่อมสูญของพระพุทธศาสนานั้นมี 5 ประการ คือ

1. ปริยัตินอันตรายาน ความสูญสิ้นการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติ
2. ปฏิบัติอันตรายาน ความสูญสิ้นการปฏิบัติธรรม
3. ปฏิเวธอันตรายาน ความสูญสิ้นการตรัสรู้หรือริยมรรคอริยผล
4. สังฆอันตรายาน ความสูญสิ้นพระภิกษุสงฆ์
5. ธาตุอันตรายาน ความสูญสิ้นพระสาวริกษัต

อันตรายานทั้ง 5 ประการนี้ ถือว่าปริยัตินอันตรายานสำคัญมากที่สุด เพราะถ้าปราศจาก ผู้เล่าเรียนพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธศาสนาก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เมื่อพระไตรปิฎกจะสูญสิ้นไปนั้น พระอภิธรรมจะสูญสิ้นก่อน แล้วถึงพระสูตรตันตปิฎก แต่ยังมีผู้รู้เพียงชาดกและพระวินัยปิฎกต่อ มา ความรู้ชาดกก็สูญสิ้นไปอีก “มหาเวสสันดรชาดก” จะสูญสิ้นก่อนชาดกอื่น ๆ ต่อไปชาดกทั้ง หมดก็สูญ⁴⁸ แล้วพระวินัยก็สูญต่อนี้ได้ชื่อว่าปริยัตินอันตรายาน พระมหาธรรมราชาที่ 1 โปรดให้ จารึกเกี่ยวกับเรื่องอันตรายานนี้ไว้ใน “จารึกนครชุม” (พ.ศ. 1900) หลักที่ 3 ด้านที่ 1 บรรทัด ที่ 35-54 ว่า อันว่าพระไตรปิฎกนี้จักหายแล หากคนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้ต้นสเล็กสน้อย ไชร์ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า พระมหาชาติหากคนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาดกอันอื่นไชร์ มีต้น หาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้ จำพวกพระอภิธรรมไชร์ พระปฏิฐานแลพระยมกจักหายเมื่อ นั้นแล... ”⁴⁹

คำพยากรณ์เรื่องอันตรายานนี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยด้วย แต่เดิม เมื่อพระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ทำวัตรตอนเย็นตามแบบเก่าจบแล้ว ที่ประชุมสงฆ์จะสมมุติ พระภิกษุรูปหนึ่งให้บอกวัตรและประกาศเรื่องอันตรายาน มีใจความอย่างเดียวกับที่ปรากฏใน จารึกของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (จารึกนครชุม) แต่เมื่อได้สวดมนต์ตามแบบใหม่นี้ คำ ประกาศดังกล่าวก็เลิกไป⁵⁰

อย่างไรก็ตามเข้าใจว่าความเชื่อหลาย ๆ อย่างที่กล่าวมาประมวลเข้าด้วยกัน ทำให้ เรานิยมฟังเทศน์มหาชาติกัน จึงมีประเพณีเทศน์มหาชาติมาแต่โบราณ และกระทำเป็นพิธีใหญ่ โตในแต่ละภาคของไทย ในหมู่ชาวกองสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ตลอดจนรัตนโกสินทร์ ภาคกลาง เรียกเวสสันดรชาดกว่า “มหาชาติ ส่วนภาคอีสานหาได้เรียกมหาชาติด้วยไม่ แต่มีประเพณีทำ บุญเดือนสี่เรียกว่า “เอาบุญพระเวส” ทางภาคเหนือเรียกว่า “ตั้งธรรมหลวง” ส่วนทางภาคใต้ เรียกว่า “ฟังธรรมมหาชาติ” แต่ละท้องถิ่นย่อมมีรายละเอียดในการกำหนดวันการตกแต่งสถานที่ การจัดเครื่องบูชาภัณฑ์เทศน์แตกต่างกันไป

2.2 ประเพณีเทศน์มหาชาติ

คตินิยมเรื่องมหาเวสสันดรชาดกได้สืบทอดต่อมาจนมีธรรมเนียมการสวดและการเทศน์มหาชาติอย่างใหญ่โต ทั้งในงานพระราชพิธี และพิธีราษฎร์

2.2.1 การเทศน์มหาชาติภาคกลาง

การเทศน์มหาชาติแต่เดิม ไม่ปรากฏการกำหนดวันเดือนอะไร มักทำกันเมื่อออกพรรษาพ้นหน้ากฐินแล้ว ซึ่งทำกันในวันกลางเดือน 12 หรือ 8 คำก็ได้ วันพระเดือนอ้ายก็มีการทำกันบ้าง การที่นิยมทำกันในเดือน 12 เนื่องจากเห็นว่าเสร็จภารกิจในการทำนาแล้ว ประกอบกับถือกันว่าเป็นระยะเวลาที่พืชพันธุ์ธัญญาหารกำลังอุดมสมบูรณ์ เทศน์มหาชาติอาจมีในกาลพิเศษก็ได้ โดยมากมักทำเพื่อหาเงินเข้าวัด ที่จัดทำในเดือน 10 ก็มี เห็นจะเนื่องด้วยเทศกาลสารท⁵¹ ในบทเสภาขุนช้างขุนแผนตอนหนึ่งกล่าวถึงวันเทศน์มหาชาติว่า

อยู่มาปีระกาสัปดาห์สุดท้ายในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทยังขาดวัน คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา
พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์ วัดป่าเลไลย์นั้นวันพระหน้า⁵²

มีหลักฐานปรากฏว่ามีการจัดพิธีเทศน์มหาชาติจากศิลาจารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท (พ.ศ. 2262) จารึกหลักที่ 57 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 44-46 ว่า “พระรูปขึ้นมาสวมโภชนลงด้วยแล้ววัน 5¹⁴ 12 คำ มีแจ่งสังคายนาวันหนึ่ง มีพระไตรปิฎกวันหนึ่ง มีพระมหาชาติ วันหนึ่ง แลตบแต่งเรื่องสักการบูชา”⁵³ ซึ่งหมายถึงกำหนดวันเสาร์ขึ้น 14 คำ เดือน 12 ส่วนในพิธีหลวงมีพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชพิธี 12 เดือนว่า

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, 2 และ 3 มีเทศน์มหาชาติวันขึ้น 14, 15 คำ แรม 1 คำ เดือน 11 มีอริยสัจ 4 กัณฑ์ เดือนสิบสอง 3 กัณฑ์ รวมเทศนาพิเศษสำหรับแผ่นดิน 33 กัณฑ์ แต่ในรัชกาลที่ 3 ถ้าปีใดมีพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าทรงผนวช เป็นภิกษุและสามเณรมาก ปีนั้นก็มิมหาชาติ ถ้าไม่ค้อยมีพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าทรงผนวช ก็เปลี่ยนมาเป็นเทศนาปฐมสมโพธิ แบ่งวันละ 10 กัณฑ์ ต่อมาในรัชกาลที่ 4 วันขึ้น 14, 15 คำ เดือน 11 ตรงกับการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา เทศน์มหาชาติจึงเลื่อนไปเดือน 12 ข้างขึ้นบ้าง ข้างแรมบ้าง แต่มักจะโปรดให้มีแต่จบเดียว แล้วมีอริยสัจรวมเป็น 17 กัณฑ์ ในรัชกาลที่ 5 ในกลางเดือน 11 ตรงกับวันประสูติ วันสวรรคต และเดือน 12 ดิดพระราชพิธีฉัตรมงคล เทศน์มหาชาติจึงเปลี่ยนไปเป็นเดือนอ้าย แต่เนื่องจากทรงมีพระราชภารกิจเสด็จตามหัวเมือง ดังนั้นเทศน์มหาชาติ จึงมีบ้าง ไม่มีบ้าง บางปีมี 2 จบ บางปีมีจบเดียว แต่โดยมากมีเพียงจบเดียว⁵⁴

การแบ่งกัณฑ์เทศน์

เมื่อถึงกำหนดจะมีการเทศน์มหาชาติวัดใดแล้ว ทางวัดจะแจกฎีกาแต่เนิ่น ๆ เพื่อให้ผู้รับกัณฑ์เทศน์มีเวลาเตรียมข้าวของไปทำบุญ ถ้ามีผู้ศรัทธามาก คือรับเป็นเจ้าของกัณฑ์เกินจำนวนหลายคนจะรวมกันเป็นเจ้าภาพกัณฑ์หนึ่งก็ได้ หรือ 2-3 หลังคาเรือนรวมกันก็มี แต่ถ้าเจ้าภาพไม่เอากรวมกันจะให้พระเทศน์กัณฑ์เดียว 2 องค์ก็ได้ โดยปกติแล้วจะมีผู้รับเป็นเจ้าภาพคนละกัณฑ์ เช่นในบทเสภาขุนช้างขุนแผนตอนหนึ่งว่า

บ้างก็รับทศพรหิมพานต์	บ้างก็รับเอาทานกัณฑ์นั้น
ที่ลูกดกรับชูชกกัณฑ์กลางวัน	ให้ยายศรีประจันกัณฑ์มัทรี
มหาราชพันชาติกัณฑ์กลางคืน	ฟังหัวเราะตริกครั้งกันอ้อมมี
ฉอกษัตริย์สังัดเจียบเขียบดี	ดาหมื่นศรีคนแก่แกรับไป
นางวันรับกัณฑ์จุลพน	เณรอันติถนัดหัดขึ้นใหม่
เทศน์กัณฑ์มหาพนชิตันใจ	ตาไวก็รับไปทันที
วันประเวศน์นั้นท่านวัดแค	เป็นกัณฑ์ของตาแพกับยายคลี
เอือกัณฑ์หนึ่งใหญ่ให้ไครดี	ยากที่สัปบุรุษจะรับไป ⁵⁵

ส่วนในพิธีหลวงนั้น ในรัชกาลที่ 1 มีประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติ แจกจ่ายกัณฑ์เทศน์ว่า กรมพระราชวังบวรฯ (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) รับกัณฑ์ทศพร สมเด็จพระสังฆราช(สุก) วัดมหาธาตุ สำแดง กับกัณฑ์นครกัณฑ์ พระพนรัต (แก้ว) วัดพระเชตุพนสำแดง

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาณรงค์ รับกัณฑ์หิมพานต์ พระพรหมมุนี (อาจ) วัดสระเกศสำแดง

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าอภัยธิเบศ รับกัณฑ์ทานกัณฑ์ พระราชมุนี วัดมหาธาตุ สำแดง⁵⁶

การเตรียมเครื่องกัณฑ์

การจัดเครื่องบูชากัณฑ์ ไม่มีกำหนดตายตัว ที่นิยมโดยมากเป็นของกินและของใช้ของกินมีขนม ผลไม้ต่าง ๆ อาหารแห้ง ของใช้มีผ้าไตร และเครื่องบริวารอื่น ๆ เช่น เงิน เป็นต้น แต่เดิมนิยมจัดเครื่องกัณฑ์ใส่กระจาด จากบทเสภาขุนช้างขุนแผนตอนหนึ่งว่า

ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง	น้ำใจกว้างขวางให้ฟังชาน
เด็กเอ๋ยหาได้อย่าได้นาน	จัดสานกระจาดนั้นเตรียมไว้
เอาเงินตราไปหาซื้อสังเค็ด	บริการเบ็ดเสร็จทั้งน้อยใหญ่
หาผ้าเนื้อดีมาทำไตร	ที่ผู้หญิงนั้นไปหาเครื่องกัณฑ์
ข้าวแบ่งระแนงตำทำเป็นผง	มุกกลมขนมกงเร่งจัดสรร
สิ่งหนึ่งอย่าให้น้อยตั้งร้อยอัน	อย่ากลัวเปลืองน้ำมันไปซื้อมา

สัมผัสลูกไม้ไผ่ของสวน
อย่าทำใจหมีพเขานินทา

ให้ถั่วถั่วถูกแพงก็ไม่ว่า
เขานับหน้าว่าถูกเป็นผู้ตี⁵⁷

กระดาษที่กล่าวนี้ เป็นกระดาษสำหรับใส่เครื่องกัณฑ์เทศน์มหาชาติ สานด้วยไม้ไผ่ มีปีกยื่นแฉะออกไป ที่ปากกระดาษเป็นกลีบ ๆ อย่างดอกบัว ตามปลายกลีบและตัวกระดาษปิดกระดาษสีต่าง ๆ หรือไม่ประดับประดาก็ได้ ถ้างานเทศน์มหาชาติมีกระดาษใหญ่อย่างนี้ ถือว่าเป็นงานใหญ่เรียกว่า “มหาชาติกระดาษใหญ่” เมื่อบรรจุเครื่องกัณฑ์แล้วหนักมาก ต้องใช้คนแบกหามหลายคนที่ไม่ใส่กระดาษจะใส่ตะลุ่ม โตก พาน กระบุง หรือภาชนะอะไรก็ได้ ขนมหต่าง ๆ ที่ใส่กันก็มี ขนมง ขนมหขมด ขนมหกรูบ ขนมหกรอบ ข้าวเม่ากวน และมีอาหารแห้ง เช่น ข้าวสาร ปลาย่าง เนื้อเค็ม ผลไม้มีส้ม กล้วย อ้อย มะพร้าวทั้งอ่อนและแก่เป็นทะเลาย ๆ ถ้าสมบูรณ์กว่านั้นก็จะมีไตรเป็นเครื่องกัณฑ์ด้วย ถ้ารองลงมาก็มีเพียงสบง หรือสบงตัวเดียว⁵⁸

นอกจากนี้แล้วยังมีพานรองเทียนติดเงินบูชากัณฑ์ เรียกว่า “ประจำกัณฑ์” บางทีถ้าเอาเผือก มัน หรือมะละกอ มาแกะเป็นรูปต่าง ๆ เช่น แร้ง ราชสีห์ เทพพนม พระอินทร์ พระนารายณ์ เรียกว่า หมากประจำกัณฑ์ ในบทเสภาขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงนางพิมจัดหมากประจำกัณฑ์ว่า

ครานั้นนางพิมพิลาไลย	เรียกหาข้าไทให้มานี้
ทำหมากประจำกัณฑ์ให้ฉันที	หมากพลูสำลีไปหามา
บ้างเอามะละกอม่าฝัก	ช่วยกันแกะสลักเป็นหนักหนา
แล้วย้อมสีดงามอร่ามตา	ประดับประดาเป็นที่สิขรินทร์
แกะเป็นราชสีห์สิงห์อึด	เหยียดหยัดยืนอยู่ดูเจ็ดดิน
แกะเป็นเทพพนมพรหมินทร์	- พระอินทร์ถือแก้วแล้วเหาะมา ⁵⁹

ตามธรรมเนียมการจัดเครื่องกัณฑ์นั้น ต้องจัดให้เข้ากับกัณฑ์เทศน์ของตนด้วย เช่น กัณฑ์มัทรี หรือกัณฑ์กุมาร มักจะมีผลไม้เป็นมะพร้าวอ่อน กล้วยและอ้อย และของบูชากัณฑ์ที่ขาดไม่ได้คือ เทียนคาถาประจำกัณฑ์ เช่น ทานกัณฑ์มี 209 คาถา ก็ต้องมีเทียน 209 เล่ม เทียนเหล่านี้ใช้จุดตอนที่พระเทศน์ว่าคาถาเรียกกันว่า “เดินคาถา”

ในสมัยรัชกาลที่ 1 จัดกระดาษกว้าง 5 วา เป็น 5 ชั้น 7 ชั้น สูง 7 วา มีกระดาษน้อยปากศอกหนึ่ง จัดอาหารบรรจุใส่กระถง ของอื่นที่บรรจุมีผ้าสงบ ผ้าขาวเนื้อดีประดับเป็นฉัตร ธง เอามาจัดกลีบเป็นดอกมัจฉารำ ปักรายรอบกระดาษให้ไพร่หลวงทำโรงร่มกระดาษ เตียงตั้ง ทั้งแม่ขันสาครใหญ่สร่งน้ำนาวา แคร่กันยาเสลียง มีเบาะ หมอน ม่านบรรจุปิดกำลึง ทั้งข้างมีกูป จัดกระดาษแล้วมีปรบไถ่สมโภช แล้วนิมนต์พระมาเทศนาคาถาพันแล้วถวายปัจจัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระธรรมกถึก ผู้สำแดงขึ้นนั่งบนเสลียง และแคร่กันยานาวาโดยทางชลมารคไปส่งถึงพระอาราม⁶⁰

การจัดกระเจาดคงจะมีตลอดมา แต่หลักฐานปรากฏว่า เริ่มมีการจัดกระเจาดเป็นรูปเรือสำเภาในรัชกาลที่ 3 คือ

ในปลายสมัยรัชกาลที่ 2 การค้าสำเภาเป็นสิ่งที่นิยมกัน ไทยเราส่งสำเภาออกไปค้าขายจนได้เงินเข้าห้องพระคลังเสมอ หนึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็อัญเชิญเสด็จไปแสดงธรรมเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ผู้กษัตริย์ตั้งที่หน้าวัง บรรทุกสิ่งของ เครื่องอุปโภคบริโภคเต็มสำ เภาายเป็นเครื่องกัณฑ์บูชาธรรม⁶¹

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ผู้กษัตริย์เช่นนี้ อาจเป็นได้ 2 ประการ คือ การค้าสำเภากำลังเป็นที่แพร่หลาย และเพื่อแสดงคติในเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร ซึ่งเปรียบสองกุมารตั้งสำเภาทองอันจะพาพระบิดาไปสู่พระนิพพาน

ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีรับสั่งให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ให้จัดทำกระเจาดใหญ่เหมือนเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงจัดทำถวายกัณฑ์เทศน์แต่พระองค์เมื่อทรงผนวชสามเณรในรัชกาลที่ 2 กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสได้ทรงจัดทำเป็นรูปสำเภาแทนกระเจาดขึ้นที่หน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์สักหนึ่งปากกว้าง 5 วา ยาว 1 เส้น มีของไทยทานต่าง ๆ มีนั่งร้านขายของทำเหมือนนั่งร้านลูกค้าขายของในสำเภา มีสิ่งของไทยทานวางร้านเป็นสินค้าที่พื้นแผ่นดินทำเป็นลูกคลื่น ประดับด้วยเนื้อและปลาและของกินเป็นรูปเต่าปลา มีฉาชาติที่มีอยู่ในทะเลทุกสิ่ง แล้วโปรดให้มีละคอนฉลองสำเภาด้วย ครั้นถึงวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ก็เสด็จเข้าไปถวายเทศน์มหาชาติกัณฑ์สักบรรพ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง ในพระที่นั่งทรงธรรมข้างใน⁶²

ในพระราชพิธี 12 เดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายเกี่ยวกับการจัดกระเจาดบูชากัณฑ์ว่า

ในเทศนามหาชาติหลวง ได้มีเป็นการใหญ่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทำกระเจาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์คราวหนึ่งมาเพื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้าพเจ้าบวชเป็นเณรได้ถวายเทศน์ มีกระเจาดใหญ่เป็นรูปเรือสำเภา ทำที่หน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นกัณฑ์เทศน์เฉพาะตัวคนเดียวคราวหนึ่ง⁶³

การแต่งสถานที่

ก่อนหน้าจะถึงวันมีงานเทศน์มหาชาติ พระสงฆ์และชาวบ้านจะช่วยกันตกแต่งศาลาการเปรียญหรือศาลาธรรม ตลอดจนรอบ ๆ บริเวณ เอากิ่งไม้มาประดับทำเป็นซุ้มประตูป่า 2

แห่ง คือ ตรงปากทางที่เข้าไปวัด และตรงปากทางที่พระจะขึ้นเทศน์ ปากทางที่จะเข้าไปวัดนั้น จะกันแบบรั้วราชวัติ และปักฉัตรธงเป็นระยะ และทำทางให้วกเวียน สมมุติว่าเป็นปากทางที่จะเข้าไปสู่เขาวงกตที่มুমุชรรมาสน์ พระนั่งเทศน์และเสาศาลาผูกประดับด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย ตลอดทุกเสาและตามเสาศาลาการเปรียญ จะมีฉากภาพจิตรกรรมเป็นเรื่องเวสสันดรชาดกครบ 13 ฉาก 13 กัณฑ์ ติดแขวนไว้ทุกเสา ฉากภาพแสดงประวัติพระเวสสันดรนี้ เสฐียรโกเศศ เปรียบเทียบไว้ว่า คู่มือติดคล้ายกับฉากที่ผนังโบสถ์ของลัทธิศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก ฉากภาพนี้บางที่เป็นกระจกภาพสีติดอย่างกระจกกรุหน้าต่างไปในตัว ฉากภาพนี้แสดงถึงประวัติของพระเยซูตั้งแต่ประสูติจนถึงถูกตรึงไม้กางเขน และจะมีพิธีอย่างหนึ่งเรียกว่า “พิธีทางแห่งไม้กางเขน” เมื่อถึงเดือนก่อนที่พระเยซูจะถูกทรมานตรึงบนไม้กางเขนเป็นเวลา 7 สัปดาห์ จะให้สัปบุรุษสึกาไปสวดตรงหน้าภาพฉากเหล่านั้นเป็นระยะ ๆ ไปทุกภพ โดยมีบาทหลวงและศิษย์ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยนำสวด อาจนับว่ามีความคิดเป็นทำนองเดียวกัน⁶⁴

นอกจากนี้ มีขันน้ำหรือกระถางใหญ่ตั้งตรงหน้าธรรมาสน์ มีกระถางรูปตั้งไว้ใกล้ขัน เมื่อถึงเวลาเทศน์กัณฑ์ใดก็จุดเทียนเท่าจำนวนคาถาของกัณฑ์นั้นติดที่ปากขัน

ในรัชกาลที่ 1, 2 และ 3 สถานที่ที่ได้รับการตกแต่งคือ พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยในรัชกาลที่ 4 ย้ายเข้าไปที่พระที่นั่งทรงธรรม ในรัชกาลที่ 5 ย้ายกลับมาเทศน์ที่พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยตามเดิม การตกแต่งพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยคือ หลังที่นั่งเศวตฉัตรผูกกิ่งไม้ มีดอกไม้ ร้อยห้อยย้อยเป็นพวงพู่ ผูกตามกิ่งไม้ทั่วไป บนพระแท่นถมตั้งพานพุ่มดอกไม้พานทองสองชั้น ขนาดใหญ่ ขนาดเล็กเรียงสองแถว ตะบะถมตั้งหม้อน้ำแพรก ข้าวตอก ดอกมะลิ ถั่ว งา และมีพานเครื่องทองน้อยตรงหน้าพระที่นั่งเศวตฉัตรออกไป ตั้งหมากพนมพานทองหากฐินสองพาน หมากพนมใหญ่ พานแว่นฟ้าสองพาน แล้วพานนี้เปลี่ยนเป็นโคมเวียน มีต้นไม้อื่นทองตั้งรายสองแถว กระถางต้นไม้ดัดลายคราม โคมพโยมแก้วรายตลอด ทั้งสองข้างหน้าแถวมีกรงนก ตีรบัน ซึ่งติดกับหม้อแก้วเลี้ยงปลาทอง ปิดตั้งช่องกลาง ปลายแถวตั้งเทียนคาถาพัน ตามตะเกียงกิ่งที่เสาชวนฉากเทศน์ทั้ง 13 กัณฑ์ หน้าห้องพระโรมมีซุ้มตะเกียง 4 ซุ้ม มีราชวัติ ฉัตรธงผูกต้นกล้วย ต้นอ้อย⁶⁵

จะเห็นได้ว่า ทั้งพิธีราชฎีและพิธีหลวง ต่างก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือ ประดับประดาสถานที่ให้สวยงาม ให้สมกับเป็นพิธีที่สำคัญอย่างใหญ่หลวง

การเทศน์มหาชาติ

ระยะเวลาในการเทศน์มีกำหนด 3 วัน วันแรกเทศน์คาถาพันล้วน ๆ วันที่ 2 เทศน์มหาชาติเดินเรื่องทั้ง 13 กัณฑ์ วันที่ 3 เทศน์พระอริยสัจ 4 บอกอานิสงส์

เทศน์มหาชาติเริ่มตั้งแต่มุ่งรุ่ง กัณฑ์ทศพรซึ่งเป็นกัณฑ์แรก มักนิมนต์สมภารเจ้าอาวาสเป็นผู้เทศน์ เทศน์ทำนองธรรมวัตร กัณฑ์ทิมพานต์มักนิมนต์พระผู้ใหญ่ ทานกัณฑ์เทศน์ทำนองโอดครวญ ถัดไปกัณฑ์วนปเวสน์ เทศน์ทำนองเนือย ๆ กัณฑ์ชุกชก เป็นกัณฑ์สนุกโลด

โผน จูลพน มหาพน นั้นทำนองคล้ายกัน กัณฑ์กุมารเป็นเสียงโศกละห้อย กัณฑ์มัทรีเทศน์เป็นทำนองโหยหวน กัณฑ์สักกบรรพ ว่าเป็นทำนองบรรเลง มหาราช ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์ มักนิมนต์พระผู้ใหญ่มากเทศน์

ในการเทศน์มหาชาติจะมีการว่าแหล่งเพื่อให้ผู้ฟังได้ร่ำร้องขึ้น เช่น กัณฑ์ชูชกมีแหล่งพราหมณ์ตีเมีย แหล่งเฒ่าประโลมนาง แหล่งเสียบงกรัง กัณฑ์กุมาร มีแหล่งนิมิต แหล่งทำนายฝัน แหล่งตัดพ้อ แหล่งสองกุมารรำพัน ทานกัณฑ์ มีแหล่งหญิงม่าย แหล่งตัดพ้อ กัณฑ์มหาพน มีแหล่งเขา แหล่งสระ แหล่งราชสีห์ แหล่งนอกเหล่านี้แต่งขึ้นเป็นพิเศษนอกเนื้อเรื่อง และมักแต่งเป็นกลอนแปด⁶⁶ แหล่งเหล่านี้มีโวหารนำฟัง สนุกสนาน ซึ่งผู้ฟังส่วนมากจะชอบฟังแหล่งมาก

ปีพาทย์ประกอบการเทศน์มหาชาติ

ประเพณีการบรรเลงปีพาทย์ประกอบพิธีสงฆ์นี้มีมานานแล้ว เพราะดนตรีเป็นเครื่องจรรโลงใจ ก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะในศาสนา และทำให้ผู้ที่อยู่ไกลได้ทราบ และอนุโมทนาในกุศลกรรมนั้น ตามแบบโบราณจารย์กำหนดไว้ว่า ชั้นแรกเมื่อเจ้าภาพ(หรือเจ้าของกัณฑ์) จุดเทียนประจำกัณฑ์ ซึ่งเป็นสัญญาณแทนการนิมนต์พระธรรมกถึกขึ้นเทศน์ ปีพาทย์จะบรรเลงเพลง สาธุการ จนกว่าจะขึ้นบนธรรมมาสน์เรียบร้อยแล้วจึงหยุด

- | | |
|----------------------|---------------------------------|
| 1. จบกัณฑ์ทศพร | บรรเลงเพลงสาธุการ |
| 2. จบกัณฑ์หิมพานต์ | บรรเลงเพลงดวงพระชาติ |
| 3. จบกัณฑ์ทานกัณฑ์ | บรรเลงเพลงพระยาโศก |
| 4. จบกัณฑ์วันปเวศน์ | บรรเลงเพลงพระยาเดิน |
| 5. จบกัณฑ์ชู ชก | บรรเลงเพลงเช่นเหล่า |
| 6. จบกัณฑ์จูลพน | บรรเลงเพลงรั้วสามลา |
| 7. จบกัณฑ์มหาพน | บรรเลงเพลงเชิดกลอง |
| 8. จบกัณฑ์กุมาร | บรรเลงเพลงเชิดฉิ่งโอด |
| 9. จบกัณฑ์มัทรี | บรรเลงเพลงทยอยโอด |
| 10. จบกัณฑ์สักกบรรพ | บรรเลงเพลงเหาะ |
| 11. จบกัณฑ์มหาราช | บรรเลงเพลงกราวนอก |
| 12. จบกัณฑ์ฉกษัตริย์ | บรรเลงเพลงตระนอน |
| 13. จบกัณฑ์นครกัณฑ์ | บรรเลงเพลงกลองโยน ⁶⁷ |

การบรรเลงปีพาทย์ประกอบการเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ ก็คงมีจุดประสงค์จะให้ผู้ที่อยู่ไกลได้ยินเสียงเพลง จะได้พลอยอนุโมทนาด้วย และทำให้ผู้ที่เจ้าของกัณฑ์ต่อไปเตรียมจัดเครื่องกัณฑ์ถวายต่อไป

2.2.2 ประเพณีเทศน์มหาชาติภาคเหนือ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติภาคเหนือเรียกว่า “ตั้งธรรมหลวง” หรือฟังธรรมเวสสันดร เทศกาลนี้นิยมจัดกันในเดือนยี่เป็ง⁶⁸ นอกจากนี้อาจมีเทศน์อีกในงานปอย⁶⁹ งานบวชนาค งานผูกพัทธสีมา ซึ่งโอกาสเหล่านี้มักจะเลือกฟังเฉพาะกัณฑ์ที่ชอบ เช่น กัณฑ์ชูชก กุมาร มัทรี เป็นต้น

การจัดงาน “ตั้งธรรมหลวง”

ในการจัดงานตั้งธรรมหลวง เจ้าอาวาสจะประชุมกับคณะกรรมการวัด บรรดาทายก และคณะศรัทธา เมื่อกำหนดวันเวลา และมีการแจงธรรม⁷⁰ เฉพาะกัณฑ์ คือ หาเจ้าภาพแต่ละกัณฑ์ได้แล้ว เจ้าของกัณฑ์จะไปนิมนต์พระมาเทศน์ โดยเจ้าของกัณฑ์จะเตรียมคัมภีร์ใบลานผูกนั้น ไปให้พระที่รับนิมนต์อ่านดูก่อน เพื่อป้องกันการผลิตพลาดในเวลาเทศน์

การกำหนดเวลาเทศน์ มักไม่แน่นอน แต่อย่างน้อยต้อง 2 วัน หรือ 3 วัน และอย่างมากไม่เกิน 7 วัน ที่นิยมจัดกันคือ วันแรกเทศน์ธรรมวัตร มีธรรมอาสนิสงส์การเทศน์มหาชาติ และธรรมที่มีผู้จัดเตรียมไว้ เช่น ธรรมพระมาลัย โปรดเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตร บิดามารดา วันที่สองมีเทศน์คาถาพัน โดยเทศน์แต่เฉพาะคาถาภาษาบาลี วันที่สามเทศน์มหาชาติ เริ่มตั้งแต่กัณฑ์ทศพรไปจนครบ 13 กัณฑ์ ซึ่งเชื่อกันว่าถ้าได้ฟังครบทั้ง 13 กัณฑ์ ในวันเดียวกันแล้ว เมื่อตายไปจะได้ไปเกิดพบศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย ดังนั้นวันเริ่มต้นการเทศน์มักจะเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ และพระจะผลัดเวียนกันเทศน์ตามลำดับองค์และกัณฑ์จนครบ 13 กัณฑ์ ซึ่งกว่าจะจบก็เป็นเวลาจวนสว่างของอีกวันหนึ่ง การเทศน์นี้เมื่อจบกัณฑ์หนึ่ง ๆ เจ้าของกัณฑ์จะถวายกัณฑ์เทศน์ และพระจะให้พรเป็นกัณฑ์ ๆ ไป เมื่อจบกัณฑ์หนึ่ง ๆ จะมีการตีกลองที่เรียกว่า “กลองปู่เจ้า”⁷¹ และอาจมีการจุดประทัดและประโคมฆ้องกลองด้วย การเทศน์มหาชาติตามธรรมเนียมที่ทำสืบต่อกันมา จะต้องมีการว่ากภาพย์(คือแหล่) 3 บั้ง บั้งต้นเรียกภาพย์เค้า บั้งกลางเรียกภาพย์กลาง บั้งปลายเรียกภาพย์ปลาย

เมื่อเทศน์จบ 13 กัณฑ์แล้ว จะมีการเทศน์ธรรมพุทธาภิเษกปฐมสมโพธิ สวดมนต์เจ็ดตำนานย่อย และธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ต่อจากนี้จะมีการสวดเบิก⁷² ต่อจากนี้มีการถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุทธรูป 49 ก้อน ตามแบบอย่างที่ว่านางสุชาดาถวายแก่พระพุทธรูปเจ้า เมื่อก่อนจะตรัสรู้แล้วพระก็ให้พร อุบาสก อุบาสิกา กรวดน้ำเป็นอันเสร็จพิธี งานเทศน์มหาชาตินี้เป็นงานใหญ่วัดต่าง ๆ จึงไม่จัดกันทุกปี บางวัด 2-3 ปีจึงจัดครั้งหนึ่ง

การแต่งสถานที่

ที่วัดจะมีการปักเสาธงชัย ที่ประตูวัดจะทำเป็นซุ้มประตูป่า ขั้ตราขั้วติดตรง ที่หน้าวิหาร ผังต้นกล้วยต้นอ้อย มีโคมหางรูปร่างคล้ายกระโถนปากแตรหางธงทำเป็นพู่ แขนงไว้บนเสาไม้ไผ่ ปักไม้ไว้ 2 ข้าง ด้านหน้าวิหาร ภายในวิหารแขวนรูปภาพเขียนเป็นรูปช้าง ม้า วัวควาย ข้าหญิง ข้าชาย อย่างละ 100 ภาพ แขนงตามหว่างเสาวิหารและตั้งบาตรน้ำมนต์ หน้าพระประธาน ผูกสายสิญจน์โยงมาที่ธรรมมาสน์ และในธรรมมาสน์จะมีน้ำมนต์ใช้น้ำมังงาเป็นส่วน

มาก ขอให้ผู้เทศน์เสกผ้า ขณะเทศน์คาถาพื้น ใช้ผ้ามาบับรอบธรรมาสน์บุษบก เว้นช่องที่มีบันไดขึ้น เวลาเทศน์จึงมองไม่เห็นผู้เทศน์

การจัดเครื่องบูชาภัณฑ์

มีสิ่งของต่าง ๆ ที่เหมาะแก่สมณวิสัยพึงจะใช้เป็นเครื่องอุปโภค บริโภคและจัดเครื่องแต่งไทยทานอย่างสวยงาม และใส่ยอด(ใช้ธนบัตรผูกกับไม้เรียงปักไว้ บางทีทำเป็นพุ่มก็มี) ตามคัมภีร์พระมัลลย์หรือมัลลย์โปรด (ฉบับพื้นเมือง) กล่าวไว้ว่า ผู้ฟังเทศน์จะต้องประดับประดาด้วยเครื่องสักการะ เช่น ช่อพินผืน (ธงเล็ก) ธง(ตุง)พินผืน ผ้านคัมภีร์ 3 หน้า ช้างร้อย ม้าร้อย⁷³

2.2.3 ประเพณีเทศน์มหาชาติภาคอีสาน

ทางภาคอีสาน เรียกว่าการเอาบุญพระเวส หรือ “บุญผะเวส” ประเพณีนี้ นับเป็นประเพณีหนึ่งในฮีตสิบสอง⁷⁴ การเอาบุญพระเวส นิยมมีกันในระหว่างออกพรรษาแล้ว จนถึงเดือนห้า มีคำพังเพยว่า

“เดือนสามค้อยเจ้าหัวคอยปั้นเข้าจี
เดือนสี่ค้อยจิวน้อยเทศน์มะที”⁷⁵

การแบ่งกัณฑ์เทศน์

เมื่อกำหนดว่าวันใดจะมีเทศน์มหาชาติ หัวหน้าหรือผู้จัดการหรือสรวัดต้องเที่ยวบอกบุญราษฎร เช่น กัณฑ์ทศพร เมื่อมีคนไหนรับกัณฑ์ทศพร ต้องเอาไปแบ่งแจกอีก 3 หรือ 4 คน ให้เป็นเจ้าของกัณฑ์ กัณฑ์หนึ่งต้องเทศน์ 3-4 องค์กร พระเทศน์พระเวสนี้ต้องมีไม่น้อยกว่า 50 องค์กร แบ่งกันเทศน์ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรจนถึงนครกัณฑ์ การแบ่งตอนและเนื้อหาอันเกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติของภาคอีสานจะแตกต่างกับภาคกลางดังนี้คือ

1. มัลลย์หมื่น
2. มัลลย์แสน
3. สังฆาส
4. ทศพร
5. หิมพานต์
6. ทานขัน
7. วนปเวศน์
8. ชูชก หรือ ชูชะกะ
9. จุลพน
10. มหาพน
11. กุมารปั้นตัน

12. กุมารบันปลาย
13. มะที (มัทรี)
14. สักกะบัน (สักบรรพ)
15. มหาราช
16. สะชะติ หรือ สะขัตติย (ฉขัตติย)
17. นครกัณฑ์
18. สะหลอง (ฉลอง)⁷⁶

การตกแต่งสถานที่

วัดที่จะเอาบุญพระเวสณี กุฎิหรือศาลาที่พระจะพักไม่พอ จึงได้ปลูกที่พักชั่วคราวขึ้น เรียกว่า “ตูป” ปลูกขึ้นรอบศาลาหรือรอบกุฎิ มีขนาดกว้างราว 4 ศอก ชายคาสูงกว่าพื้นดิน ราว ศอกคืบ ปลูกเป็นเพิงบ้าง บางตูปมีหลังคาเป็นนอกไก่อ้าง ในตูปยกพื้นไม้กระดานเพื่อให้พระพัก

ในวันรุ่งขึ้นที่จะเอาบุญพระเวส ราชฎิรหญิงชายชาวบ้านโดยมากจะเป็นหญิงสาว และชายหนุ่มไปโฮม(รวมกัน) ที่ศาลาวัดนั้น พวกผู้หญิงทำหมากพันคำบ้าง เมียงพันคำบ้าง และร้อยข้าวตอกดอกไม้ประดับศาลา และหาดอกบัวหลวง ดอกก้านของ(ดอกป๊อบ) พันดอก ดอกผักตบ ดอกนิลบลอย่างละพันดอก ธงพันหนึ่ง จะทำด้วยกระดาษสี หรือใบตาล ใบลานก็ได้ ธงใหญ่ 8 ธง ธงใหญ่นี้ปักรอบโรงธรรมตามทิศ และมีหมากเม็ง(บายศรี) 8 อัน มีโองน้ำ 4 โอง ตั้งที่เสาศรรมมาสน์เทศน์ มีดอกจอกและใบบัวในโองน้ำนั้น และปั้นรูปนก รูปวัว รูปช้าง เอาไว้ที่ได้ ธรรมมาสน์ ผู้หญิงผู้ชายที่มารวมกันในงานนี้เมื่อได้สนุกสนานรื่นเริงจะมีสาวหนุ่มเกี่ยวพาราสี กัน ตามพื้นเมืองเรียกว่า “เว้าสาว” ทางตะวันออกของศาลาต้องปลูกห่ออุปคุต⁷⁷ เมื่อจะเทศน์ เอาคาถาอุปคุตนี้ปักไว้ที่ธรรมมาสน์ทั้ง 4 ทิศ เรียกว่าปราบมาร ในวันนี้อายุเย็น พระต้องมาสวด มนต์เจ็ดตำนานที่ศาลา เมื่อจบแล้วนิมนต์พระขึ้นเทศน์พระมาลัย เรียกว่า พระมาลัยหมื่น พระมาลัยแสน เมื่อพระสวดและเทศน์จบแล้ว ราชฎิรหญิงชายก็มาโฮมกันอีกครั้งหนึ่งเรียกว่า “จัน” พวกผู้ชายที่เป่าแคนก็ร้องรำทำเพลง หยอกเย้าผู้สาวจนเวลาสามยามจึงแห่ข้าวพันก้อนถวาย พระอุปคุต วางรายไว้ตามธง เสร็จแล้วประกาศเทวดา อารยนาทิล พระเทศน์สังกาสก่อนแล้ว จึงเทศน์มหาชาติ ขึ้นตันทศพรตั้งแต่รุ่งไปจนกว่าจะจบถึงนครกัณฑ์ราว 4 พุ่ หรือ 5 พุ่ เมื่อ จบแล้วต้องมีเทศน์ฉลองพระเวสอีกกัณฑ์หนึ่งจึงจะหมดพิธีเอาบุญพระเวส⁷⁸ อนึ่งในเวลาที่จะ กำลังเทศน์จะมี “กัณฑ์หลอน” คล้ายผ้าป่าสมัยนี้แห่เป็นขบวนกันมา มีปีพาทย์บรรเลงกันมา ใครจะรำจะฟ้อนก็เชิญ แต่แห่รอบศาลาการเปรียญ 3 รอบ แล้วนำไปถวายพระรูปที่กำลังเทศน์ อยู่ขณะนั้นเลย เรียกว่า “กัณฑ์หลอน”⁷⁹

ปัจจุบันสังคมประเพณีเปลี่ยนแปลงไปมาก จึงเป็นการยากที่จะหาอุปสรรคตามธรรมเนียมแต่เดิมได้

2.2.4 ประเพณีเทศน์มหาชาติภาคใต้

ประเพณีเทศน์มหาชาติทางภาคใต้ ไม่แตกต่างจากภาคกลางมากนัก เรียกว่า ฟังธรรมมหาชาติ หรือ ฟังเทศน์มหาชาติเหมือนกับภาคกลาง

การกำหนดวัน เรื่องการกำหนดวันเทศน์มหาชาตินั้น ไม่ได้กำหนดเวลาแน่นอน มักนิยมทำหลังจากเสร็จภารกิจการทำงานเรียบร้อยแล้ว แต่ส่วนมากการกำหนดวัน ทางวัดจะกำหนดโดยจัดให้มีเทศน์มหาชาติในโอกาสที่จะหาเงินบำรุงวัด เช่น สิ่งก่อสร้างและศาสนสถานต่าง ๆ หรือในโอกาสต่าง ๆ เช่น ต้องการสร้างที่ว่าการอำเภอ หรือโรงเรียนที่มักจะจัดพิธีเทศน์มหาชาติขึ้น เพื่อรวบรวมปัจจัยมาใช้ในการก่อสร้าง

การแบ่งกัณฑ์เทศน์ เมื่อถึงกำหนดมีงานเทศน์มหาชาติ ทางวัดจะแจกใบฎีกาไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ผู้มีศรัทธามาก อาจรับกัณฑ์หนึ่งโดยเฉพาะก็ได้ ส่วนมากทางวัดจะแจกใบฎีกากัณฑ์หนึ่งให้หลาย ๆ คน บางวัดก็นิยมจับฉลาก

การเตรียมเครื่องบูชากัณฑ์ หลังจากที่ทราบว่าได้กัณฑ์ใดแล้ว ก็จะเตรียมไปจัดหาเครื่องกัณฑ์และรวบรวมจุดปัจจัยไทยทานของตน ที่จะถวายในวันนั้น ภาชนะที่ใส่เครื่องกัณฑ์ ส่วนมากเป็นกระเชอ ทำด้วยซี่ไม้ไผ่ สานเป็นขอบสูงขึ้นมาตบแต่งด้วยกระดาษสีต่าง ๆ ตกแต่งให้แลดูสวยงามในกระเชอจะใส่ข้าวสารครึ่งหนึ่ง ส่วนข้างบนใส่เครื่องอุปโภคบริโภค อันควรแก่สมณะ บางครั้งก็ใส่กะละมังเป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่แต่มีขอบเตี้ยใส่ของไทยทานที่จะถวาย

ส่วนในเรื่องการถวายปัจจัย ถ้าเป็นพระนักเทศน์ดี ๆ ที่มีชื่อเสียง และเดินทางมาจาก สถานที่ไกล ๆ ก็จะถวายเพิ่มมากขึ้น แต่ส่วนมากวัดใดมีเทศน์มหาชาติมักจะนิมนต์พระนักเทศน์จากวัดใกล้ ๆ ที่ถนัดในการเทศน์เฉพาะกัณฑ์นั้น ๆ มา และพระที่มาเทศน์ก็จะมาเทศน์เพื่อช่วยเหลือวัดโดยไม่รับยอดเงินปัจจัย และก็จะหมุนเวียนไปช่วยกันตามวัดต่าง ๆ

การตกแต่งสถานที่

จะมีการตกแต่งสถานที่ที่จะมีเทศน์มหาชาติ เช่น ศาลาการเปรียญ หรือศาลาที่ใช้เป็นสถานที่เทศน์ โดยใช้ต้นกล้วย อ้อย และประดับธงราวโดยรอบ ๆ บริเวณศาลา จะเอาทางมะพร้าวมาจัดและดัดให้เป็นรูปโค้งเข้าหากันทำเป็นซุ้มประตูทางเข้า

นอกจากประดับธงราวแล้ว ยังนิยมเอาข้าวเหนียวแดงห่อใบตองแห้งผูกเป็นเปราะ ๆ แขนงไว้ตามราวที่ซึ่งไว้หน้าธรรมมาสน์ บางวัดอาจประดับภาพพระเวสสันดร บริเวณรอบ ๆ ศาลา

ถ้างานเทศน์มหาชาติเป็นพิธีใหญ่จะมีการตบแต่งบริเวณรอบศาลาด้วยการทำให้ดูคล้ายเขาวงกต ให้วกไปวนมาให้คนเดินหลงเพื่อให้เกิดความรู้สึกเหมือนกับอยู่ในบริเวณเขาวงกตที่พระเวสสันดรประทับอยู่

การเทศน์มหาชาติ

ระยะเวลาในการเทศน์มีกำหนด 3 วัน เหมือนกับทางภาคกลาง วันแรกเทศน์ธรรมวัตร มีอาณิสงส์การเทศน์มหาชาติ หรืออาจมีเทศน์พระมาลัยด้วย วันที่สองเทศน์คาถาพัน เมื่อจบการเทศน์แต่ละกัณฑ์จะมีปีพาทย์บรรเลงและอาจมีมหาชาติทรงเครื่องสลับ ในการบูชากัณฑ์เทศน์มักใช้ดอกบัวพันดอก เทียนพันเล่ม มีด้ายสายสิญจน์โยงระหว่างธรรมาสน์ที่พระเทศน์มายังอ่างน้ำมนต์ เทียนจะใช้จุดปักไว้บนอ่างน้ำมนต์ในเวลาที่พระเทศน์

ทำนองเทศน์

การเทศน์มหาชาติทางภาคใต้ มีเนื้อหาในการเทศน์เหมือนกับทางภาคกลาง ไม่ได้เทศน์เป็นภาษาถิ่น⁸⁰ นอกจากการแหล่จึงจะใช้ภาษาถิ่นได้ เพื่อสนองศรัทธาของประชาชนและให้เข้าใจได้ง่าย⁸¹

3. อิทธิพลในด้านศิลปกรรม

มหาเวสสันดรชาดกมีอิทธิพลกระทบจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานจนทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างผลงานของศิลปกรรมที่มีคุณค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานจิตรกรรมฝาผนัง น่าจะอนุมานได้ว่ามีมูลเหตุดั้งเดิมมาจาก “ความนิยมในการปักผ้ามาถวายเป็นบุญ”⁸²

เกี่ยวกับเรื่องนี้ Elizabeth Lyon ได้กล่าวไว้ว่า เรื่องราวของชาดกที่เขียนจิตรกรรมฝาผนัง เป็นไปตามแบบฉบับของพุทธมามกะแต่ละชาติที่จะยึดถือในสิ่งที่ตนศรัทธาเลื่อมใส เช่น ชาวจีนยึดเอาความเพียร ความอดุทธา หรือชาวญี่ปุ่นเคร่งครัดในจารีตประเพณี และการพลีชีพของตน สำหรับในประเทศไทยมักให้ทศชาติชาดกเป็นเรื่องสำหรับเทศนาสั่งสอน และในเรื่องของงานจิตรกรรมฝาผนัง นั้น เรื่องมหาชาตินับว่าเป็นชาดกที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังมากที่สุด⁸³

การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องทศชาติ มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ช่างมักจะเขียนเรียงกันไปตามพระชาติที่กล่าวในมหานิบาตชาดก โดยเรียงตามลำดับเป็น เตมีย์ ชนก สุวรรณสาม เนมิราช มโหสถ ภูริทัต จันทรกุมาร นารท วิฑูร เวสสันดร ซึ่งต่างจากคัมภีร์ทางศาสนา ได้เรียงทศบารมีตามลำดับ ดังนี้ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา โดยเน้นคุณธรรมเรื่องทานบารมี⁸⁴

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องมหาเวสสันดรชาดกในอุโบสถในกรุงเทพมหานคร
มีปรากฏที่

วัดราชสิทธิาราม⁸⁵

วัดช่องนนทรี⁸⁶

วัดสุวรรณาราม⁸⁷

วัดนายโรง⁸⁸

วัดภาวนาภิรตาราม⁸⁹

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องมหาเวสสันดรชาดกในอุโบสถต่างจังหวัด

วัดมัชฌิมาวาส⁹⁰ จังหวัดสงขลา

วัดใหญ่อินทาราม⁹¹ จังหวัดชลบุรี

วัดปราสาท⁹² จังหวัดนนทบุรี

วัดมหาธาตุ⁹³ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดเสาศิรินทร์⁹⁴ จังหวัดเชียงใหม่

วัดป่าแดด⁹⁵ จังหวัดเชียงใหม่

วัดบวกรกรหลวง⁹⁶ จังหวัดเชียงใหม่

วัดเวียง⁹⁷ จังหวัดลำปาง

วัดท่าข้าม⁹⁸ จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนอิทธิพลทางด้านประติมากรรมตามที่ปรากฏหลักฐานคือรูปปั้นพระเวสสันดร
กัณหา ซาลี ในเรือสำเภ ที่วัดยานนาวา⁹⁹ กรุงเทพฯ สงวน รอดบุญ กล่าวว่ “ที่ท้ายห้อง
บาฬีของสำเภ มีรูปพระเวสสันดรโพธิสัตว์กับรูปกัณหาซาลี หล่อโลหะประดิษฐานไว้และมี
ศิลาจารึกทั้งภาษาไทยและภาษาจีนอย่างละ 1 แผ่น เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีพระ
เวสสันดรโพธิสัตว์ อันเกี่ยวข้องกับเรือสำเภไว้ด้วย¹⁰⁰ ในปัจจุบันนี้ ไม่มีเหลือปรากฏอยู่ เนื่อง
จากถูกระเบิดในคราวสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ก็ยังนับได้ว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดกเคยมีหลัก
ฐานเกี่ยวกับงานด้านประติมากรรม

นอกจากนั้นที่วัดไผ่ อำเภอนาทอง จังหวัดลพบุรี ยังปรากฏมีรูปปูนปั้นเรื่องทศชาติ
อยู่ทางด้านหน้าของวิหารทางทิศตะวันออกอีกด้วย¹⁰¹

เชิงอรรถ

1. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "พระราชนิพนธ์ค่านำนิบาตชาดก" นิบาตชาดก. พระนคร : บำรุงนุกุลกิจ, 2461. หน้า ข.
2. สถาบันภาษาศาสตร์. ปทานุกรมฉบับหลวง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ม.ป.ป., หน้า 1219.
3. ศิลปากร, กรม. "พระนิพนธ์ค่านำของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ปัญญาสาชดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : กรมศิลปากร, 2499, หน้า ข-ง.
4. พระสุตตันตปิฎก แบ่งออกเป็น 5 นิกาย คือ 1. ทีฆนิกาย 2. มัชฌิมนิกาย 3. สังยุตตนิกาย 4. อังคุตตรนิกาย 5. ขุททกนิกาย.
5. นิยมเรียกว่า ทศชาติ หรือพระเจ้าสิบชาติ
6. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติและแหล่งเครื่องเล่นมหาชาติบางแหล่ง. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514, หน้า 4.
7. Gerini, G.E. The Thet Maha Chat Ceremony. Bangkok : Thai Watana Panich Press & Ltd., 1976, p.20
 "In the Vessantara birth the Bodhisat typifies man reaching the zenith of his evolutional march towards moral and intellectual perfection, and fit to cross the last gap that separates him from divinity. Hence this last birth is styled the Great Birth of Maha jati (according to the system of Pall transliteration into Siamese this becomes Maha Ch'at, มหาชาติ)".
8. พระราชวรมุนี. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2520, หน้า 205-206.
9. ปริมาณุชิตชินโรส, กรมสมเด็จพระ. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2505, หน้า 40-42.
10. การบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการนั้น ถ้าจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ต้องครบ 3 ชั้น คือ 1. บารมี (ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ให้ทรัพย์เงินทอง สมบัตินอกกาย) 2. อุปบารมี (ระดับรองหรือจวนจะสูงสุด เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่การเสียสละอวัยวะเป็นทาน) 3. ปรมัตถบารมี (ระดับสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่การสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น บำเพ็ญครบ 3 ชั้นเรียกว่า สมตังสบบารมี แปลว่าบารมี 30 ถ้วน) อ้างถึง ขุ.จரியา 33/36/596 ; ขุ.พุทธ 33/1/414.
11. วรรณคดีชาดก หมายถึง วรรณคดีที่นำเรื่องราวจากนิบาตชาดก และปัญญาสาชดกมาแต่ง เช่น ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ได้เค้าเรื่องมาจากเวสสันดรชาดก พระ

- สุขนโมโนห์รา ได้เค้าเรื่องมาจากสุขนชาดก สังข์ทอง ได้เค้าเรื่องมาจาก สุวรรณ
สังข์กุมารชาดก สมุทรโฆษคำฉันท์ ได้เค้าเรื่องมาจากสมุทรโฆษชาดก
12. สิ้นชัย กระบวนแสง. “ประติมานวิทยาสลักบนใบเสมาในอำเภอเกษตรสมบูรณ์
จังหวัดชัยภูมิ” วารสารโบราณคดี. ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2518), หน้า
79.
 13. สุทธิลักษณ์ ไชยสุด และ พรพรรณ เลหาศิรินาถ. “ประติมานวิทยายบนใบเสมา ที่
เมืองฟ้าแดดสงยาง” วารสารโบราณคดี. ปีที่ 5 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน
2517), หน้า 383
 14. สุรัสวดี อัฐรัตน์. ประติมานวิทยายบนเสมที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ” สารนิพนธ์
ประกอบการศึกษาดำเนินปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)
มหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีการศึกษา 2521, หน้า 36.
 15. เทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. ทศบารมีในเกรวาท. พระราชวิทยา
นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์. พิมพ์เฉลิมฉลอง 200 ปี พระบรมราชจักรีวงศ์ และกรุง
รัตนโกสินทร์ เมษายน พุทธศักราช 2525, หน้า 118.
 16. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลา
จารึกภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 20-21.
 17. พระยาสิทธิ. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2506, หน้า 254.
 18. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลา
จารึกภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 63.
 19. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลา
จารึกภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 101.
 20. ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหงจังหวัดสุโขทัยและมีรูปพระเวสสันดร
ด้วย
 21. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลา
จารึกภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 30.
 22. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลา
จารึกภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 62.
 23. จารึกบนหินชนวนสีเขียวไว้ 2 ด้าน ด้านที่ 1 เป็นอักษรไทย ภาษาไทย ด้านที่ 2 เป็น
อักษรขอมภาษาบาลี
 24. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4.
กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 99-100.

25. คณะกรรมการ จัดทำเอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 150-151.
26. คณะกรรมการ จัดทำเอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 74.
27. ลานจารึกพบที่พระปรางค์พระศรีรัตนมหาธาตุมี 3 แผ่น คือ เป็นจารึกลานเงิน 2 แผ่น แผ่นดีบุก 1 แผ่น ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
28. คณะกรรมการ จัดทำเอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 48-49.
29. ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525, หน้า 11-12.
30. บทละครเรื่องอุณรุท อีเหนา รามเกียรติ์ ให้เล่นละครใน (ในราชสำนัก) เท่านั้น ห้ามนำมาเล่นละครนอก
31. คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2515, หน้า 451.
32. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514 หน้า 18.
33. ลัลลนา ศิริเจริญ. อสังการศาสตร์ในมหาชาติคำหลวง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร ดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, หน้า 429.
34. ศิลปากร,กรม. "ตำนานมหาชาติคำหลวง" มหาชาติคำหลวง. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย 2496, หน้า 7.
35. ศิลปากร,กรม. คำนำ "ตำนานพระพุทธบาท, อธิบายเรื่องพระบาท, นิราศพระบาท และลิลิตทศพร. พระนคร : อักษรประเสริฐ, 2511, หน้า 2.
36. ศิลปากร,กรม. คำนำ "ตำนานพระพุทธบาท, อธิบายเรื่องพระบาท, นิราศพระบาท และลิลิตทศพร. พระนคร : อักษรประเสริฐ, 2511, หน้า 57.
37. ลัลลนา ศิริเจริญ. อสังการศาสตร์ในมหาชาติคำหลวง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร ดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, หน้า 30.
38. บานเย็น ลิ้มสวัสดิ์. มหาชาติคำกลอน. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดการพิมพ์พระนคร, 2513, หน้า 97.
39. น.อ.หลวงสำราญวิถีสุมทร. มหาชาติคำฉันท์. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504, หน้า 134.
40. ประคอง นิมมานเหมินท์. ศึกษาวรรณคดีเรื่องมหาชาติของลานนาในสภาพที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, 2521, หน้า 3-8.
41. ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : พีระพัชณา, 2522, หน้า 138.

42. ชวัช ปุณโณทก. รายงานการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมโคราช เรื่องมหาชาติฉบับโคราช
กัณฑ์จุลพน. หน้า 2.
43. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514 หน้า 18-19.
44. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514 หน้า 19.
45. ศิลปากร,กรม. ศิลป์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2505, หน้า 99-100.
46. ชวัช ปุณโณทก. รายงานการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมโคราช เรื่องมหาชาติฉบับโคราช
กัณฑ์จุลพน. หน้า 2.
47. ศิลปากร,กรม. มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพฯ : ไทย, 2460, หน้า 2.
48. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514 หน้า 15-16.
49. คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. หน้า 63-
64.
50. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514 หน้า 17.
51. เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย
กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2503, หน้า 426-427.
52. ศิลปากร,กรม. ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา, 2513, หน้า 53-54.
53. คณะกรรมการ ตีพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. หน้า 73-
74.
54. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพฯ : แพรว
วิทยา, 2514 , หน้า 65-67.
55. ศิลปากร,กรม. ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา, 2513 , หน้า 54.
56. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2514 หน้า 23.
57. ศิลปากร,กรม. ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา, 2513, หน้า 55.
58. เสฐียรโกเศศ. วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2503,
หน้า 430-432.
59. ศิลปากร,กรม. ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา, 2513, หน้า 57.
60. ตูรายละเอียดใน ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. หน้า 24-25.
61. เทพรัตนราชสุตา,สมเด็จพระ. “ว่าด้วยสำเนาในการเทศน์มหาชาติ” รวมบทพระราช
นิพนธ์พระเทพรัตนราชสุตา. กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพ, 2521.
62. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ . (กรุงเทพฯ :ศิวพร, 2514) หน้า 29.
63. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพฯ : แพรว
วิทยา, 2514 , หน้า 67.

64. เสฐียรโกเศศ. วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2503, หน้า 436-439.
65. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพฯ : แพรว
วิทยา, 2514, หน้า 67-68.
66. ประจักษ์ ประภาพิตทยาการ. สารคดีภาษาไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515,
หน้า 148.
67. ประจักษ์ ประภาพิตทยาการ. สารคดีภาษาไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515,
หน้า 152-155.
68. การนับเดือนของทางภาคเหนือกำหนดการนับเร็วกว่าทางภาคกลางอยู่ 2 เดือน เดือนยี่
เป็งจึงตรงกับเดือนยี่ขึ้น 15 ค่ำของภาคกลาง
69. งานปอยมี 3 ประเภทคือ 1. งานปอยหลวง (งานฉลองใหญ่ ๆ ของวัด) คือ งานฉลอง
หรือประกอบพิธีฉลอง มังงานรื่นเริง จัดเป็นพิธีขนาดใหญ่และจะมีการรื่นเริงเป็น
การติดต่อกันอย่างเอิกเกริก มี 3 วัน 3 คืนที่วัด 2. งานปอยน้อย งานฉลองเล็ก
ๆ ของชาวบ้าน จัดขึ้นที่บ้านหรือจะยืมวัดเป็นสถานที่จัดงานก็ได้ งานนี้เป็น
งานประกอบพิธีบวชเณรหรือเป็ก(บวชนาค) เสียมากกว่า งานนี้จะเป็นการ
แสดงอิทธิพลทั้งทางด้านการเงิน และอิทธิพลทางด้านอื่น ๆ ของผู้เป็นเจ้าของ
เสียมากกว่า 3. งานปอยเข้าสังข์ คือการประกอบพิธีทำบุญไปให้ผู้ล่วงลับไป
แล้ว
70. ชาวพื้นเมืองเรียกว่า “ตกรธรรม”
71. คือกลองบูชา
72. คือสวดพุทธานิเชกเป็นภาษาบาลี เป็นทำนองไพเราะมาก ใช้พระสวดประมาณ 14-
15 รูป การสวดเมื่อกี้ เมื่อจบต้องให้ได้เวลารุ่งอรุณพอดี
73. ดุรายละเอียดใน สงวน ไชติสุขรัตน์. ประเพณีไทยภาคเหนือ. เชียงใหม่ : สงวนการ
พิมพ์, 2512, หน้า 126-133.
74. จารีตที่ปฏิบัติในแต่ละเดือน ตรงกับที่ทางภาคกลางเรียกว่า ประเพณี 12 เดือน แต่ละ
เดือนจะมีประเพณีประจำทุกเดือน
75. สิริวัฒน์ คำวันสา. อีสานคดี. กรุงเทพฯ : ไพศาลศิริ, 2521, หน้า 79.
76. ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525, หน้า 189-
190.
77. มีลักษณะคล้ายศาลเพียงตาในหออุปคุตมีบาตร 1 ร่ม 1 กระโถน 1 กาน้ำ 1 จีวร 1
ไม้เท้าเหล็ก 1 และมีคาถาอุปคุต

78. ศิลปากร,กรม. ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม 2. กรุงเทพฯ : บรรณาการ 2515, หน้า 448-451.
79. สิริวัฒน์ คำวันสา. อีสานคดี. กรุงเทพฯ : ไพบูลศิริ, 2521, หน้า 79.
80. เรื่องการเทศน์เป็นทำนองภาษาถิ่นใต้ มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว เสด็จประพาสเกาะสมุย ซึ่งในเวลานั้นเป็นสมัยที่พระไชยาภิวัฒน์ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะจังหวัดอยู่อำเภอไชยา ได้รับเสด็จที่เกาะสมุย คราวนั้นเองพระองค์มีพระราชดำรัสสั่งให้นิมนต์พระมาเทศน์เป็นทำนองปักข์ได้ พระองค์ทรงฟังจนจบ ก็ไม่ทรงเห็นว่าจะเทศน์ทำนองปักข์ได้ตรงไหน ในตอนสุดท้ายหลังจากที่เทศน์ว่า “เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้” พระนักเทศน์องค์นั้นก็กล่าวคำถวายพระพรว่า“ขอถวายพระพร...(เป็นสำเนียงภาษาถิ่นใต้) ข้อความที่พระเทศน์ตอนนี้เท่านั้นซึ่งทำให้เป็นที่สบพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง
81. บทสัมภาษณ์สมเด็จพระวันรัตวัดโสมนัสวรวิหาร เจ้าคณะภาค 16-17-18 โดยคุณประทุม สุวรรณคังคะ. วันที่ 4 พฤษภาคม 2526 การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้จากต้นฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย,มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526
82. จุลทัศน์ พยาพรานนท์. มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง. ต้นฉบับลายมือเขียน ลงวันที่ 17 สิงหาคม 2517 อ้างถึงในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. พระราชวิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524 (มหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เฉลิมฉลอง 200 ปี พระบรมราชวงศ์จักรี และกรุงรัตนโกสินทร์ เมษายน 2525)
83. Elizabeth Lyon. The Tosachat in Thai Painting. The Culture. New Series No 22. Bangkok : Sivaphorn Limited Partnership Press, 2506, pp. 4-5
84. บทสัมภาษณ์ นายสน สิมাত্রัง อาจารย์มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยคุณประทุม สุวรรณคังคะ. วันที่ 11 กรกฎาคม 2526. การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้จากต้นฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526
85. สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย “วัดราชสิทธิาราม”. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์, 2525, หน้า 49-62.
86. สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย “วัดช่องนนทรี”. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2525 หน้า 62-80.

87. สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย“วัดสุวรรณาราม”.
กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2525, หน้า 62-81.
88. ปรีชา กาญจนาคม และคณะ. จิตรกรรมฝาผนังชนบุรี “วัดนายโรง”. กรุงเทพฯ :
สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย,
2523, หน้า 28-30.
89. ปรีชา กาญจนาคม และคณะ. จิตรกรรมฝาผนังชนบุรี “วัดนายโรง”. กรุงเทพฯ :
สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย,
2523, หน้า 59-61.
90. ศิลปากร,กรม. จิตรกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุง
รัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200
ปี พุทธศักราช2525. กรุงเทพฯ:อมรินทร์การพิมพ์, 2525,หน้า 125-127.
91. สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย“วัดใหญ่อินทาราม”.
กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2525, หน้า 63-68.
92. อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “พระอุโบสถวัดปราสาท” อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 23 ฉบับที่ 1
(สิงหาคม 2506), หน้า 45.
93. สายสุนีย์ สุขนคร. กรุงเทพฯอยุธยาจากจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศ” อนุสาร อ.ส.ท.
(กรกฎาคม, 2509), หน้า 57.
94. สน สีมাত্রัง. โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังลานนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2526 , รูป 64-65-66.
95. สน สีมাত্রัง. โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังลานนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2526 , รูป 15.
96. สน สีมাত্রัง. โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังลานนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2526 , รูป 12.
97. สน สีมাত্রัง. โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังลานนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2526, รูป 63.
98. บทสัมภาษณ์ นายสน สีมাত্রัง โดยคุณประทุม สุวรรณคังคะ. วันที่ 10 กรกฎาคม
2526. การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นได้จากต้นฉบับวัดมัชฌิมาวาส
สงขลา.วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2526
99. เหตุที่สร้างเรือสำเภาไว้ที่วัดยานนาวานั้น เล่ากันว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัว ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดคอกกระบือ ทรงใคร่จะสร้างพระเจดีย์เพิ่ม
เติม ทรงพระราชดำริเห็นว่า ถ้าจะสร้างเป็นพระสถูปหรือปรางค์ ก็มีตามวัด

ต่าง ๆ อยู่มากแล้ว ควรจะสร้างให้แปลก ๆ ออกไปบ้าง เมื่อทรงนึกได้ถึงบารมี
 ธรรมทั้งหลายของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ซึ่งอุปมาดังสำเภานาวาในกัณฑ์กุมาร
 จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเจดีย์บนฐานเรือสำเภาแบบจีนขึ้นดังกล่าว เรือสำเภานี้มี
 ขนาดเท่าเรือสำเภาทจริง มีพระ เจดีย์อยู่ในลำสำเภา 2 องค์ ดูรายละเอียดใน
 เทพขุ ทับทอง. “เรือสำเภที่วัดยานนาวา” กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ 200 ปี.
 กรุงเทพฯ : วิทยพิทักษ์การพิมพ์, 2524-2525, หน้า 14.

100. สงวน รอดบุญ. “วัดยานนาวา พระราชมรดกที่น่าทึ่งยิ่ง” อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 23 ฉบับ
 ที่ 1 (สิงหาคม 2525) หน้า 55.
101. บทสัมภาษณ์ นายสน สีมาตริง โดยคุณประทุม สุวรรณคังคะ. วันที่ 10 กรกฎาคม
 2526. การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นได้จากต้นฉบับวัดมัชฌิมาวาส
สงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
 ศิลปากร, 2526

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย